ОСВІТА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

Олена Пометун,
Тетяна Ремех, Галина Сєрова

Громадянська освіта

8 КЛАС

ЩОБ УЗЯТИ УЧАСТЬ У РОБОТІ ОРГАНУ ШКІЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1. Дізнайся про самоврядування у твоїй школі: його структуру, склад, керівників і спосіб формування. Це допоможе зрозуміти, як знайти своє місце.
2. Вирішу, чим ти хочеш займатися: організацією проєктів і дозвілля, захистом інтересів учнівства, підтримкою талантів чи веденням соцмереж. Вибери те, що тобі цікаво.
3. Запропонуй свою кандидатуру до комітету, міністерства чи навіть на посаду Президента / Президентки школи. Дізнайся про вимоги до кандидатів / кандидаток і сміливо подавайся.
4. Будь активним / активною: відвідуй засідання, пропонуй ідеї, долучайся до спільних справ і залучай інших. Разом ви зможете зробити багато корисного.
5. Розповідай друзям / подругам і рідним про діяльність самоврядування, ваші досягнення та власний внесок. Це допоможе залучити більшу підтримку.
6. Якщо для тебе така діяльність нова, почни з малого: спостерігай за подіями, відвідуй заходи, долучайся до проєктів.

Твій внесок важливий!

ЩОБ СТАТИ ВОЛОНТЕРОМ / ВОЛОНТЕРКОЮ

1. Відчуй у собі бажання допомагати іншим. Пошукай інформацію про організації і фонди, переглянь їхні сторінки в соцмережах. Вибери ті, чиї діяльність і цінності тобі близькі.
2. Визнач напрям волонтерства відповідно до своїх інтересів, здібностей і ресурсів. Це може бути допомога людям, охорона природи, захист тварин, благодійність, організація дозвілля для дітей, розвиток культури, мистецтва чи спорту. Головне в тому, щоб це приносило тобі радість, а не стало обтяжливим обов'язком.
3. Дізнайся, чи започатковано волонтерські проєкти у твоїй школі або громаді. Якщо знайдеш цікавий проєкт, запропонуй свою участь.
4. Якщо таких проєктів поки що немає, не зупиняйся.
   - Разом із друзями / подругами, однокласниками чи учнівським самоврядуванням ініціюй власний волонтерський проєкт. Спершу визначте потреби вашої громади й виберіть напрям діяльності.
   - Або ж знайди волонтерську організацію, заповни форму реєстрації на її сайті чи напиши лист у соцмережах. Дочекайся відповіді, прийди на зустріч і вибери вид діяльності, який тобі до душі.
5. І найголовніше — почни діяти! Волонтерство — це не лише допомога іншим, а й можливість змінювати навколишній світ на краще.

Твій внесок важливий!

ЩОБ ІНІЦІЮВАТИ БЛАГОДІЙНУ АКЦІЮ

Благодійність — це щира й добровільна допомога тим, хто її потребує. Допомагати можна по-різному: організовувати заходи, поширювати інформацію, залучати кошти чи знаходити потрібних людей.

1. Визнач, кому ти хочеш допомогти. Погугли «добрі справи» в інтернеті.
2. Вибери фонд чи організацію, які нададуть актуальну інформацію про тих, хто потребує допомоги, і спрямують твої зусилля у правильне русло.
3. Дізнайся більше про своїх майбутніх підопічних, за можливості познайомся з ними. Наприклад, відвідай притулок чи лікарню.
4. Знайди однодумців. Працювати разом легше й ефективніше.
5. Разом сплануйте свою ініціативу. Відповідайте на запитання: Що? Де? Коли? Вирішіть, яку благодійну акцію ви хочете організувати: це може бути ярмарок, концерт, фотовиставка, квест, аукціон, лотерея, майстер-клас чи щось інше.
6. Поінформуй спільноту / громаду про благодійну акцію. Візьми до уваги, що така акція може бути й онлайн.

Відкрий своє серце для добра. Дій!

Олена Пометун, Тетяна Ремех, Галина Сєрова

Громадянська освіта

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2025

УДК 37.014*кл8(075.3)
П56

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347*)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою
«Громадянська освіта. 8 клас» для закладів загальної середньої освіти
(авт. О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Сєрова)

Інтерактивний електронний додаток (далі — **е-додаток**) до підручника розташовано за посиланням: https://vse.ee/crmd

Також усі матеріали **е-додатка** продубльовано за посиланням: https://vse.ee/csdc

Навчальне видання

ПОМЕТУН Олена Іванівна
РЕМЕХ Тетяна Олексіївна
СЄРОВА Галина Володимирівна

Редактор *Л. С. Кучеренко*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Комп'ютерна верстка *Д. Д. Карачов*
Коректор *В. Д. Уреньова*
Дизайн обкладинки *Ю. В. Миргородська*

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Підручник відповідає державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Формат 70x100 $^{1}/_{16}$.
Ум. друк. арк. 7,776 + 0,486 форзац
Обл.-вид. арк. 7,07 + 0,68 форзац
Наклад 217 591 пр.

Віддруковано
в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.
www.globus-book.com

Для оформлення підручника використано матеріали із сайтів: wikipedia.org, wikimapia.org, freepik.com, shutterstock.com, commons.wikimedia.org, nus.org.ua, auc.org.ua, istockphoto.com, tvoemisto.tv, wallpapers.com, wallpapersafari.com, heytony.ca, kultura.rayon.in.ua, antikor.com.ua, www.amazingukraine.pro, www.linkedin.com, humanrights.gov.au, anyrgb.com, stock.adobe.com, hgi.org.ua, cultofpedagogy.com, perkumpulanidea.org, kootniti.com, artrabbit.com, azbyka.com.ua, dialog-ua.org, ucertify.com, krivbas.org, Getty Images, depositphotos.com, uabio.org, unian.ua, toonsmag.com, ucci.org.ua, prostir.ua, ukr.media, imi.org.ua, pinterest.com, hvylya.net, camping.com.ua, hostpro.ua, npidia.com, evalian.co.uk, experienceshape.com, clipartmax.com, dreamstime.com.

Автори ілюстративного матеріалу: Anita Ponne, Hurca, Lazy_Bear, melitas, Rawpixel, Dobra Kobra, ilyast, владимирпух, Mykyta Dolmatov, Максшеппард, Guaxinim, Media Center, Ukraine, Ксав'е Денгра, Дмитро Ковальчук, Achmad Yuge, Romolo Tavani, Piyaset, В. Пандуранга Рао, Konstantinos Kokkinis, Sylverarts Vectors, Stokkete, Accogliente Design, Yuriy2012, Nanzeeba, olegkmail, Andrew Angelov, Eucalyp, yellow design, VectorsMarket, wan wei.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 6109 від 27.03.2018
Адреса видавництва: 03057, м. Київ, вул. О. Довженка, 3
www.osvita-dim.com.ua

Пометун О. І.
П56 Громадянська освіта : підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Сєрова. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2025. — 96 с. : іл.

ISBN 978-966-983-556-7.

УДК 37.014*кл8(075.3)

© Пометун О. І., Ремех Т. О., Сєрова Г. В., 2024
© Видавничий дім «Освіта», 2025

ISBN 978-966-983-556-7

ШАНОВНІ ВОСЬМИКЛАСНИКИ Й ВОСЬМИКЛАСНИЦІ!

Ви розпочинаєте вивчення нового предмета — «Громадянська освіта». Його назва вже говорить про те, що наші заняття навчатимуть вас бути свідомими й відповідальними громадянами / громадянками України.

Бути громадянином / громадянкою означає не лише юридичну пов'язаність людини з державою. Йдеться про здатність реалізовувати й захищати свої права, дотримуватися обов'язків, поціновувати різноманітність, проявляти залученість і активність у громадському житті для просування і захисту демократії та верховенства права. Це вимагає поінформованості про проблеми, які хвилюють наше суспільство, та пошуку шляхів для їх розв'язання.

Кожен / кожна з вас мріє в майбутньому опанувати цікаву професію, мати гарну роботу, бути матеріально забезпеченим / забезпеченою, жити в сильній державі. А для цього потрібні не лише мрії, а й спільні зусилля всіх громадян України. Від вас, вашої родини, ваших друзів, а отже, від усіх нас — громадян і громадянок України — залежить, чи стануть наші села, міста, регіони й держава в цілому щасливими.

Предмет, вивчення якого ви розпочинаєте, допоможе вам набути необхідних знань і практично користуватися ними в повсякденні, діяти і змінювати життя на краще у своїй спільноті, громаді й навіть державі. Заняття з громадянської освіти навчатимуть вас критично аналізувати й оцінювати дійсність, обстоювати свої погляди та прислухатися до думки інших, знаходити порозуміння одне з одним, об'єднуватись і співпрацювати, жити і творити разом для досягнення спільної мети.

Підручник з нового предмета стане вашим помічником на шляху до опанування освіти для громадянства. Тут ви побачите рубрики, що спрямовуватимуть вашу діяльність на кожному занятті. Кожен із параграфів розпочинається завданням рубрики Обговоримо, яке запрошує пригадати те, що ви знаєте із цієї теми, й висловити припущення щодо нового матеріалу. Їх ви перевірятимете під час уроку. Рубрика Діймо разом пропонує попрацювати в парах чи групах і зробити свої висновки та відкриття. Позначку Поміркуймо ви побачите перед авторськими текстами або перед інформацією з додаткових джерел. Ця рубрика містить запитання і завдання для виконання під час опрацювання тексту. Рубрика Підсумуймо покаже, як ви засвоїли новий матеріал, допоможе оцінити урок і зрозуміти, чого вдалося досягти, а над чим варто ще поміркувати. Рубрика Повправляйся містить завдання на вибір, які можна виконати вдома.

У тексті підручника вам траплятимуться виділені слова — це поняття і терміни, які потрібно запам'ятати й уміти їх пояснювати. У цьому допоможе рубрика Словник заняття.

Наприкінці підручника є список джерел, згаданих у параграфах.

У кожному параграфі ви знайдете посилання на **е-додаток**, що містить завдання, які сприятимуть кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Бажаємо вам успіхів!

§ 1
ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛЮДИНИ: ХТО Я

ОБГОВОРІМО

Як ви розумієте зміст зображення, поданого нижче? Що таке ідентичність людини? Скільки в людини ідентичностей? Чи змінюються ідентичності людини протягом її життя? Чому? Упродовж заняття порівнюйте свої думки з з інформацією, отриманою під час обговорення.

ДІЙМО РАЗОМ

Представте свою особистість як зірку, у центрі якої можна намалювати автопортрет чи просто вписати своє ім'я. Згадайте сім найважливіших характеристик своєї особистості та намалюйте їх у вигляді променів зірки (кожен промінь — окрема риса). Тепер порівняйте свою зірку із зірками інших. Якщо виявиться, що хтось має однакові «промені» з вашими, вкажіть його чи її ім'я біля свого «променя». Після закінчення заняття розташуйте зірки на стіні класу у вигляді сузір'я і доберіть для нього назву.

- Що ви дізналися про себе?
- Чи важко було виділити сім найбільш значущих характеристик вашої особистості?
- Чи були ви здивовані результатами порівняння зірок? Які з характеристик виявились ідентичними, а які — відмінними?
- Як ви визначаєте власну ідентичність?

ПОМІРКУЙМО

Працюючи в парах, поставте до кожного абзацу тексту одне-два запитання. Обговоріть відповіді на них. Найцікавіші запитання запропонуйте класові.

«Я» і «МИ»
у дзеркалі ідентичності

Кожна людина унікальна й відрізняється від інших зовнішністю, характером, інтересами та потребами. Але всі ми люди й у чомусь схожі. Розуміння себе людиною, усвідомлення своєї унікальності й водночас подібності та належності до інших людей і груп, а також свого місця у світі називають ***ідентичністю*** (від лат. «такий самий, тотожний»). Порівнюючи себе з іншими та відповідаючи на запитання «Хто я?», людина визначає свою ідетичність. Отже, ідентичність — це сукупність уявлень, які людина має про себе: власну гендерну, етнічну й культурну належність, цінності, здібності, роль у суспільстві та інші характеристики, які визначають її як особистість.

Людина ідентифікує себе (бачить свою унікальність, відмінність від інших) насамперед за особистісними характеристиками: інтереси й хобі, риси характеру, цінності, історія життя тощо. Це — особиста ідентичність. За належністю до різних груп у суспільстві людина визначає свою групову ідентичність: за певною національністю, статтю, професією. Проте ознак та ідентичностей людини може бути набагато більше: наприклад, ідентичність, визначена місцем народження або проживання (киянин / киянка, львів'янин / львів'янка, одесит / одеситка) або пов'язана з хобі (співак / співачка, шахіст / шахістка), та багато інших. Такі наші ідентичності, як донька / син, учень / учениця, активіст / активістка, також допомагають нам пов'язувати себе з іншими людьми. Ідентичність людини розвивається протягом її життя у взаємодії із сім'єю та друзями, соціальним середовищем, власним життєвим досвідом. Коли людина розуміє власну ідентичність, вона усвідомлює, ким вона є і як особистість, і як частина спільноти.

Громадянська ідентичність людини — ототожнення себе з державою Україна й українським народом. Це усвідомлення і відчуття своєї об'єднаності з іншими громадянами нашої держави, згуртованими спільною культурою, історією та мовою, що базується на спільних цінностях, ідеях, правах і обов'язках. Спільну громадянську ідентичність в Україні мають люди різної національності, віросповідання, статі тощо.

Людина з розвиненою громадянською ідентичністю не може бути байдужою до життя суспільства — вона відчуває відповідальність за долю своєї країни, бажання брати участь у її розвитку й підтримці. Тож громадянська ідентичність та активна громадянська позиція людини тісно пов'язані між собою. Це виявляється, наприклад, у залученості людини

до розв'язання політичних, економічних чи соціальних питань на рівні своєї громади або держави, участі у виборах тощо.

Ідентифікація себе як людини, розуміння своєї унікальності є основою, щоб почуватися гідним / гідною. Кожна людська істота має право на повагу до її гідності вже тому, що вона — людина.

Людська гідність — це сукупність моральних, професійних та інших якостей людини, які є основою для самоповаги й розуміння своєї цінності для суспільства. Гідність означає шанобливе ставлення до себе і, як наслідок, до інших, бо повага до інших — один із проявів гідності. Зневага до людської гідності породжує нерівність, дискримінацію і порушення людських прав. Натомість усвідомлення людиною своєї гідності та захист її права на повагу з боку суспільства й держави є запорукою злагоди і миру в суспільних відносинах.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Розгляньте наведене зображення. Придумайте підпис до нього й поясніть свою думку. А яку ілюстрацію до тексту запропонували би ви?
2. Складіть кластер «Ідентичності людини», який міститиме різноманітні категорії, як-от: громадянство, релігія та ін. Поясніть, чому людині важливо усвідомлювати власну ідентичність і діяти відповідно до неї.

Ідентичності людини

3. Оберіть відому історичну постать України і проаналізуйте різні аспекти її ідентичності:

- Як національна ідентичність впливала на її діяльність?
- Які інші аспекти ідентичності (гендерна, професійна, релігійна) були важливими?
- Чи змінювалася ідентичність цієї особи протягом життя і під впливом яких факторів?

4. Поміркуйте, як ви презентуєте себе в соціальних мережах. Які аспекти своєї ідентичності ви підкреслюєте, а які — приховуєте? Як соціальні мережі впливають на ваші самовідчуття й самооцінку? Поділіться думками з однокласниками / однокласницями. Обговоріть у класі, як можна використовувати соціальні мережі для позитивного самовираження та підтримки інших, не втрачаючи при цьому своєї автентичності.

5. Перегляньте відео «Що означає активна громадянська позиція?» *(е-додаток, 1.3)*.

Обговоріть:

- Що автори розуміють під цим терміном?
- Як можна проявити активну громадянську позицію?
- Як особисто ви можете проявити свою громадянську позицію?
- Як ваша ідентичність впливає на вашу громадянську позицію?

6. Проаналізуйте статистичні дані одного з двох наведених соціологічних опитувань населення України. Про що вони свідчать? Чи були ці показники іншими в попередні роки? Чому ви так думаєте? Який висновок можна зробити? Уявіть себе учасником / учасницею цього опитування. Як би ви відповіли на поставлені запитання? Чому саме так?

А. Дані опитування, проведеного на території України Київським міжнародним інститутом соціології в липні 2022 року. *(Джерело 1*)*

* Тут і далі звертайся до списку використаних джерел у кінці підручника.

Ким Ви себе вважаєте насамперед?

(Респонденти мали дати лише одну відповідь; дані у %)

Мешканцем села, району чи міста, у якому Ви живете	4,8
Мешканцем регіону (області / кількох областей), де Ви живете	1,3
Громадянином України	84,6
Представником свого етносу, нації	3,3
Громадянином колишнього Радянського Союзу	0,9
Громадянином Європи	1,6
Громадянином світу	2,2
Інше	0,6
Не знаю / важко сказати	0,7
Разом	100

Б. Дані сімнадцятого загальнонаціонального опитування, проведеного на території України соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2022 року. (*Джерело 2*)

- Якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення Незалежності України, то абсолютна більшість (86 % однозначно й 11 % напевно) зробили б це. Порівняно з минулим роком цей показник зріс із 80 до 97 %, як порівнювати з 2012 роком — із 62 до 97 %.
- Молодь частіше від інших вікових категорій бачить майбутню Україну як вільну, незалежну й сильну, середній вік — мирну й успішну, а старші люди — багату, квітучу й щасливу.
- Абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадянина / громадянку України (94 %). Майже стільки ж — мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30 % — ні). Із «радянською людиною» ототожнюють себе майже 10 %, натомість більше 80 % — ні.

7. Найважливіші політичні та суспільні зміни, що відбувалися в Україні з 30 листопада 2013 р. по лютий 2014 р., називають Революцією гідності. Проаналізуйте наведені висловлювання і поясніть, що вони додають до вашого розуміння гідності. Чи пояснюють вони назву нашої революції?

- Коли ти обираєш відмову від своєї свободи, то чиниш негідний вибір. Ти нищиш свою гідність. (*Польський філософ Юзеф Тишнер*)
- Людська гідність робить нас подібними один до одного і водночас доводить, що кожен —неповторна особистість, яку не можна ніким замінити і яка має такі ж права на суспільне визнання, що й інші. (*Іспанський філософ і письменник Фернандо Саватер*)

- Свобода — це вміння сказати «так» своїм мріям. Гідність — це вміння сказати «ні» своїм страхам. (*Український співак Святослав Вакарчук*)

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Активна громадянська позиція — залученість людини до розв'язання політичних, економічних чи соціальних питань на рівні своєї громади або держави.

Гідність людини — сукупність моральних, професійних та інших якостей людини, які є основою її самоповаги й розуміння своєї цінності для суспільства.

Ідентичність — сукупність уявлень, які людина має про себе: свою гендерну, етнічну й культурну належність, свої цінності, здібності, роль у суспільстві та інші характеристики, які визначають її як особистість.

Ідентичність громадянська — ототожнення себе з державою Україна та українським народом, яке базується на спільних цінностях, ідеях, правах і обов'язках.

ПІДСУМУЙМО

За допомогою методу «вільне письмо» протягом трьох хвилин викладіть свої міркування для продовження одного з речень (на вибір). Прочитайте ваші основні ідеї на загал.

А Для мене гідність...

Б Моя громадянська ідентичність проявляється в тому, що я...

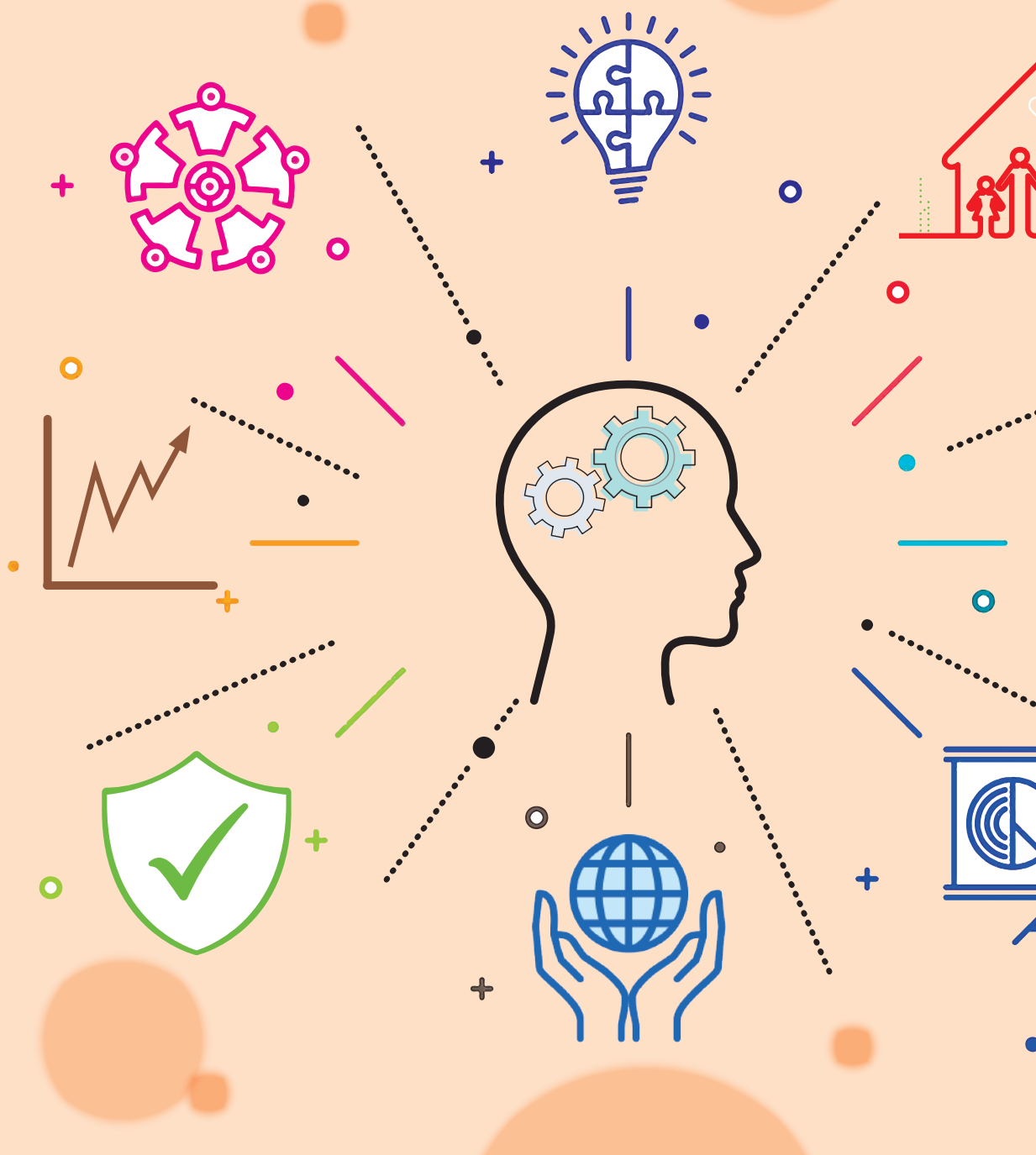

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Напиши коротке (8–10 речень) есе про те, що для тебе означає бути українкою / українцем.
2. Проведи інтерв'ю з кимось із дорослих на тему «Що для вас означає гідність людини». Результати презентуй у класі.

Виконай в **е-додатку** завдання 1.1, 1.2 і 1.4.

§ 2
МОЇ ЦІННОСТІ: ЯКІ ВОНИ

ОБГОВОРІМО

Пригадайте:

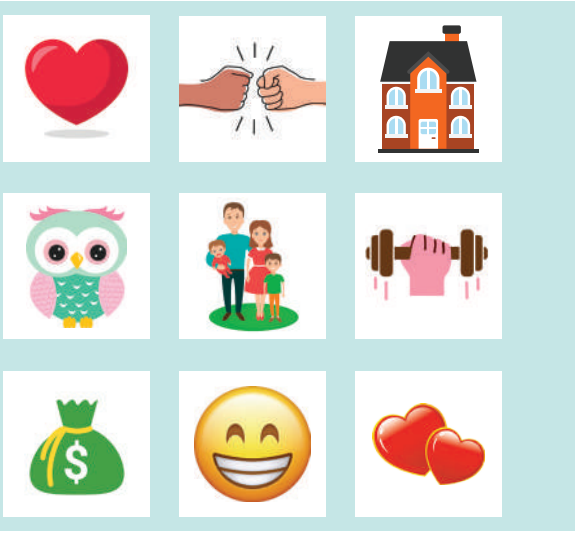
1. Коли ви відчували себе найбільш щасливим / щасливою, задоволеним / задоволеною? Розкажіть, що ви тоді робили. Що принесло вам щастя, задоволення?
2. Коли ви відчували себе засмученим / засмученою? Що ви робили? Розкажіть, що вас засмутило.

Які висновки щодо себе ви можете зробити із цієї інформації? Чи пов'язана вона, на вашу думку, з особистими цінностями? Чому?

ДІЙМО РАЗОМ

Що для вас означають слова «цінний», «цінність»? Наведіть приклади того, що є цінним для вас у житті.

Розгляньте малюнки. Які людські цінності вони відображають? Які з них важливі для вас? Чому?

ПОМІРКУЙМО

Визначте смислові частини тексту і сформулюйте заголовок для кожної з них. Оберіть одну таку частину, опрацюйте її, виписавши з абзацу 2–3 ключові слова. Працюючи в парі, на їх основі коротко перекажіть суть тексту одне одному.

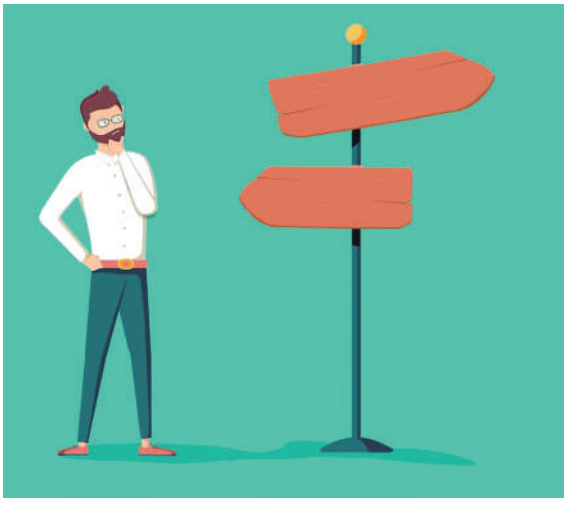
Палітра цінностей: *розфарбовуємо життя*

Те, що для людини є важливим, значущим і становить сенс життя, — це її цінності. Це те, заради чого вона готова діяти, витрачати час, сили й ресурси. Отже, цінності людини — це її орієнтири в житті, великі бажані цілі, що мотивують і керують нею.

Цінності можуть бути матеріальними (наприклад, гроші, речі) або духовними (наприклад, справедливість, доброта, любов). Серед важливих для більшості людей цінностей — сім'я та друзі, здоров'я, освіта і знання, життєвий успіх, свобода й безпека, любов. Пригадайте українське прислів'я «Ціну рідній стороні складеш на чужині». Ідеться про цінність і моральну настанову, які втілено в досвіді багатьох поколінь людей.

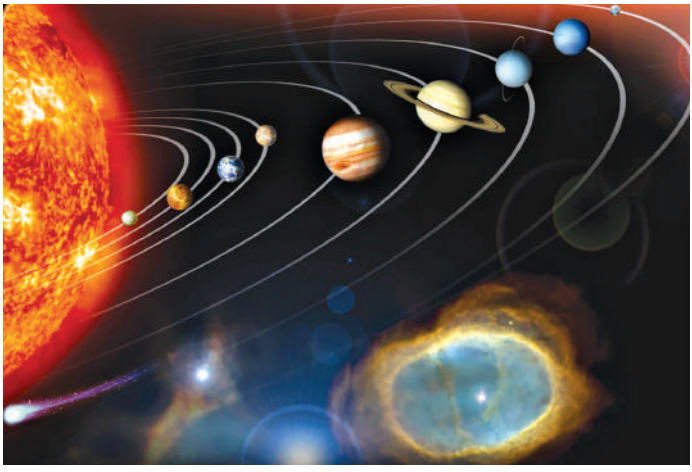
Кожна людина має багато цінностей, причому деякі з них можуть бути важливішими за інші. От зараз багато людей головними цінностями визнають життя і здоров'я. А для середньовічних європейських лицарів та японських самураїв цінністю, важливішою навіть за життя, була честь — втрата її була страшнішою за смерть. Люди мають різні цінності, оскільки вони формуються під впливом виховання (сім'ї, школи, оточення), життєвих подій, культури і традицій. Проте спільні цінності об'єднують, допомагають порозумітись і спонукають разом діяти задля блага спільноти й кожної людини.

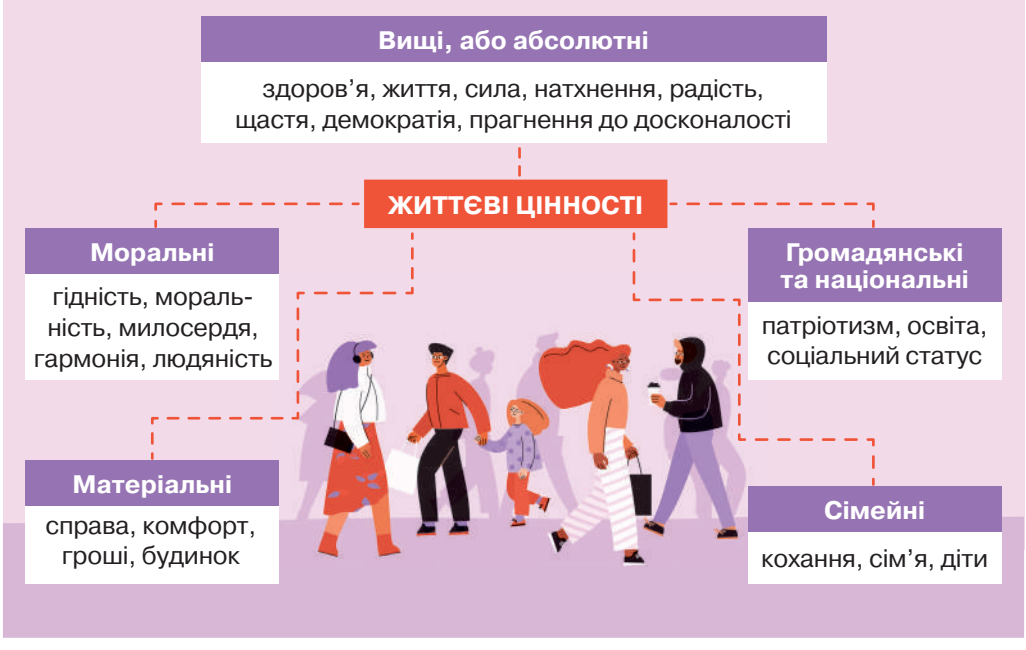
Усвідомлювати свої цінності дуже важливо, оскільки вони впливають на нашу поведінку. Від цінностей залежить, який вибір ми робимо в тій чи іншій ситуації: чи вивчати іноземну мову, чи допомагати іншим, із ким дружити, а від кого триматися якнайдалі. Із плином часу і набуттям досвіду цінності можуть змінюватися, але їх усвідомлення допомагає планувати й організовувати своє життя, вистоювати у складних життєвих ситуаціях.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Намалюйте власну «Сонячну систему цінностей». За допомогою розміру й близькості до «Я-сонечка» покажіть важливість 5–7 цінностей для вас. За бажанням презентуйте малюнок на загал. Обговоріть у класі, чому ви обрали саме такі цінності та як їх розташували. Чи складно було вам визначитися? Чому?

2. Порівняйте вашу «Сонячну систему цінностей» з інфографікою. Які групи цінностей тут наведено? Чи можете ви згрупувати свої цінності за таким принципом? Поділіться своїми думками.

ОБГОВОРІМО

Оберіть голосуванням одне з двох питань.

1. Чи може людина існувати без цінностей?
2. Чи можна ефективно взаємодіяти з людиною, якщо її цінності протилежні вашим?

Поміркуйте над питанням та сформулюйте по два аргументи «за» і «проти». Визначте власну позицію, проведіть мінідискусію або вправу «Займи позицію» (5–7 хв). Порівняйте свої думки з думками інших.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Цінності людини — це орієнтири особистості в житті, великі бажані цілі, що мотивують її та керують нею.

ПІДСУМУЙМО

У парах / трійках обговоріть наведені запитання. Визначте дві найцікавіші відповіді та презентуйте їх перед класом.

Що нового ви дізналися про цінності людини й ваші власні під час заняття?

Чи важлива для вас ця інформація? Чому?

Чи завжди ви поводитеся відповідно до своїх цінностей? Наведіть приклади.

Які дії у вашому житті відповідають вашим найважливішим цінностям? Назвіть три дії.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Склади план дій.

1. Що ти робитимеш і як поводитимешся, щоб наблизитися до своїх цінностей?
2. Про що ти думатимеш і що говоритимеш?
3. Пиши чесно й реалістично про те, що точно зможеш зробити. Розпочни з маленьких кроків.

Виконай в **е-додатку** завдання 2.1, 2.2. і 2.3.

§ 3
ЦІННОСТІ ГРОМАДЯН / ГРОМАДЯНОК УКРАЇНИ

ДІЙМО РАЗОМ

Працюючи в чотирьох групах, розподіліть між собою по дві цінності з наведених нижче. Обговоріть протягом 3–4 хвилин, як ці цінності впливають на поведінку й життя людини. Наприклад, можна почати так: «Якщо цінністю людини є справедливість, то вона…». Підкріпіть свої міркування конкретними прикладами.

сміливість

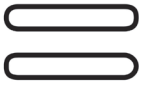
дружба

справедливість

сім’я

рівність

свобода

безпека

природа

патріотизм

ОБГОВОРІМО

Які цінності з тих, що ви обговорювали, важливі для всіх громадян / громадянок України? Чому? Наведіть приклади 2–3 історичних подій, творів мистецтва (літератури, кіно, живопису, скульптури) або ж дій людей, які свідчать про важливість цих цінностей для громадян / громадянок нашої держави.

Мозаїка наших цінностей

мовою джерел

ПОМІРКУЙМО

Об'єднайтеся в пари / трійки. Розподіліть між собою фрагменти джерел, які подано нижче. У парі / трійці обговоріть:

- Про яку провідну цінність громадян / громадянок України, на вашу думку, йдеться?
- У чому суть цієї цінності?
- Чи є вона пріоритетною сьогодні? Чому?
- Чи пов'язана ця цінність із майбутнім України, яке ми хочемо створити? Чому?

Презентуйте результати роботи в класі. Разом складіть загальний перелік цінностей, визначальних для нашої держави сьогодні.

1. Конституція України — це основний закон нашої держави, що визначає основи конституційного ладу, права і свободи людини, повноваження органів державної влади й місцевого самоврядування тощо.

Стаття 3 (частина перша) Конституції України
Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю...

2. Наша держава впевнено рухається в Європейський Союз.

«Ода до радості» («Ode an die Freude») — гімн Європейського Союзу та Ради Європи, вважається одним із символів Європи й відображає європейські цінності. Оду написав 1785 року німецький поет та історик Фрідріх Шиллер, музика гімну — фінал Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена.

Ода до радості *(фрагмент)*

Обнімітесь, міліони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний Отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!
Кого доля ощастила
Тим, що другові він друг,
Кого любить лада мила, —
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

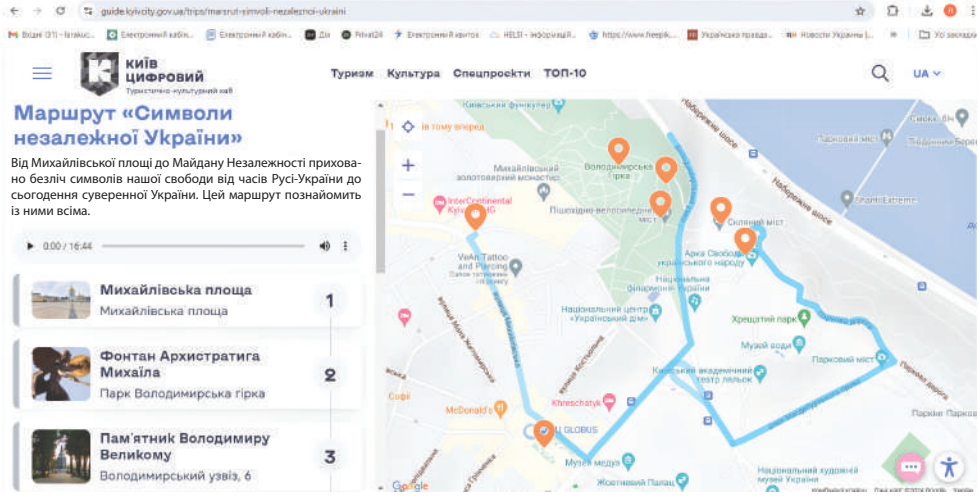
(Переклад М. Лукаша)

3. 23 серпня 2024 року на будівлі Головпоштамту в Києві з'явилася скульптура французького вуличного художника-гуманіста Джеймса Коломіна — червона фігурка виходить зі стіни, щоб намалювати український тризуб. Митець планує створити в Києві п'ять червоних скульптур, присвячених Дню Незалежності України. Його проєкт спрямовано на засудження війни й підтримку нашого народу. *(Джерело 3)*

4. Від Михайлівської площі до Майдану Незалежності в Києві приховано безліч символів нашої свободи від часів Русі-України до сьогодення. З ними ознайомить цей інтерактивний маршрут «Символи незалежної України». *(Джерело 4)*

5. З творів видатної української поетеси і публіцистки Ліни Костенко.

- Скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу будує оце аж тепер.
- А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни.

6. З промови громадської діячки Елеонори Рузвельт (США) до річниці прийняття Загальної декларації прав людини.

Права людини починаються з дуже невеликих місць, зовсім близько від дому. Ці місця такі маленькі, що їх не знайти на жодній мапі світу. Але ці місця — цілий світ для окремої людини: будинок, де вона живе, школа чи коледж, де навчається, завод, ферма або офіс, де вона працює... Це ті місця, де кожен чоловік, кожна жінка й кожна дитина домагаються рівного для всіх правосуддя, рівних можливостей, поваги та гідності без дискримінації. Якщо ці права не матимуть значення там, то вони навряд чи матимуть значення деінде...

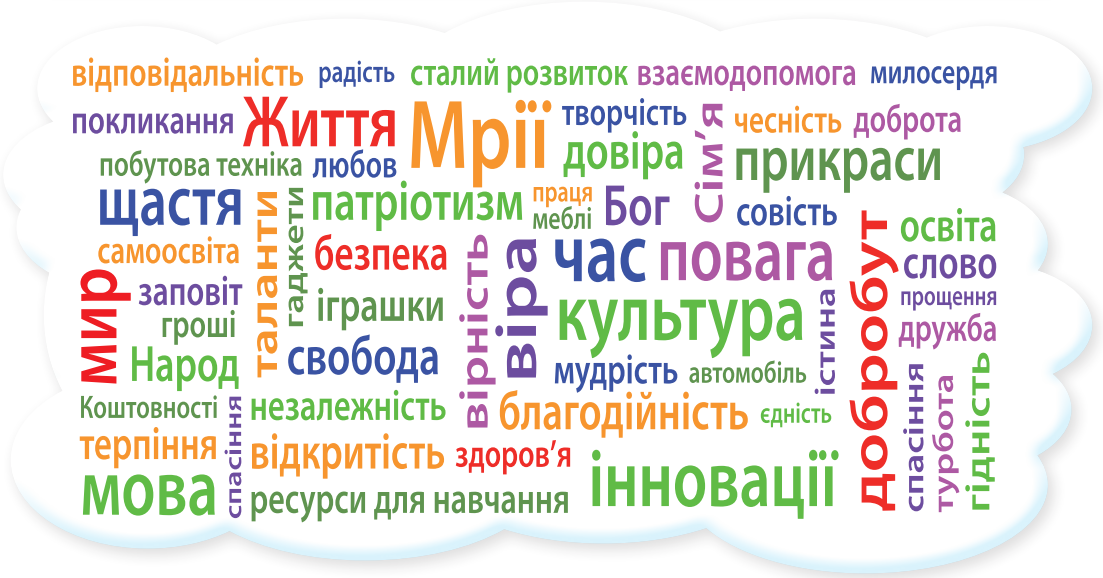
7. З промови Кофі Аннана, Генерального секретаря ООН у 1997–2006 рр., до Міжнародного дня сім'ї.

Коли зневажаються основні права однієї сім'ї — єдність усієї людської сім'ї, членами якої вони є, перебуває під загрозою. *(Джерело 5)*

ДІЙМО РАЗОМ

Об’єднайтеся в групи. Виберіть із запропонованого переліку кілька цінностей (або скористайтеся іншими на власний розсуд), які мають, на вашу думку, об’єднувати громадян / громадянок нашої держави, і створіть медіаповідомлення про те, яким буде майбутнє України. Це може бути новина, реклама, відео, музичний кліп, пост у соціальних мережах тощо. Обговоріть перспективи й виклики для нашої держави. Презентуйте результати групової роботи на загал.

ПІДСУМУЙМО

Обговоріть у загальному колі такі запитання:

Як цінності впливають на формування української громадянської ідентичності? Чому важливо дотримуватися цінностей, як-от свобода, гідність, рівність, справедливість? Як ви розумієте поняття *патріотизм*? Чому воно важливе для громадян / громадянок України? Як цінності допомагають об’єднувати людей у складні часи?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Напиши лист самому / самій собі в майбутнє. У ньому розкажи, які цінності важливі для тебе сьогодні, про яке майбутнє ти мрієш і що треба робити для його здійснення.

Виконай в **е-додатку** завдання 3.1, 3.2 і 3.3.

§ 4
ГРОМАДЯНСЬКА АБЕТКА: ВІД ПРАВ ДО ОБОВ'ЯЗКІВ

ОБГОВОРІМО

Що таке права людини? А свободи людини? Наведіть приклади прав / свобод людини, які ви реалізуєте тут і зараз. Пригадайте предмети / курси, на заняттях з яких ви обговорювали ці питання. Про що ви хотіли б дізнатися на занятті?

ДІЙМО РАЗОМ

Перед вами кілька малюнків, що ілюструють права людини, та положення Загальної декларації прав людини. За кожним зображенням визначте, про яке право йдеться. Для цього виберіть його з перелічених під малюнком прав. Поясніть, що воно означає для вас.

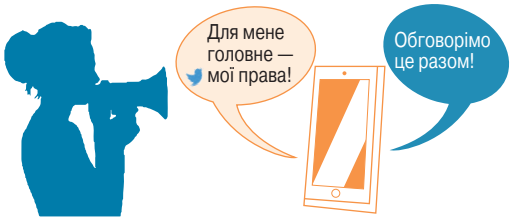
1) Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля.

2) Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безоплатною, хоча б початкова й загальна.

3) Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я й добробуту її самої та її сім'ї.

1) Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2) Кожна людина має право рівного доступу до державної служби у своїй країні.
3) Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці і на захист від безробіття.

1) Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення.
2) Чоловіки й жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень одружуватися і засновувати сім'ю.
3) Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

1) Кожна людина має право володіти майном як одноосібно, так і разом з іншими.
2) Кожна людина має право покинути будь-яку країну, зокрема і свою власну, і повернутися у свою країну.
3) Кожна людина має право на життя, на свободу й на особисту недоторканність.

1) Кожна людина має право вільно пересуватися й обирати собі місце проживання в межах кожної держави.
2) Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.
3) Кожна людина має право на свободу мирних зборів та асоціацій.

1) Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії.
2) Усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якого винятку, на рівний їх захист законом.
3) Кожна людина має право на громадянство.

- Обговоріть, про що, на вашу думку, свідчать слова, якими починається переважна більшість статей цього документа.
- В одному з блоків виберіть формулювання права, до якого відсутнє зображення, і запропонуйте ідею малюнка чи піктограми.
- У парах виберіть одне з наведених вище прав. Поясніть його своїми словами й наведіть принаймні два приклади того, як це право реалізується та/або порушується в повсякденному житті. Презентуйте свої напрацювання на загал.

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст. Позначте його фрагменти так: «+» — добре відома інформація; «–» — нова для мене інформація; «?» — хочу дізнатися більше. Обміняйтеся результатами роботи в загальному колі.

Відкриваємо світ прав і обов'язків

Людина від народження отримує певні невід'ємні загальновизнані права, які називають природними правами (право на життя, на волю, на повагу людської гідності тощо). Вони ***універсальні*** (застосовні завжди й усюди), ***рівні*** й ***невідчужувані*** (невід'ємні). Кожна людина має право жити гідно, а отже, мати змогу розвиватися, реалізовувати свої здібності, задовольняти матеріальні й духовні потреби. Права людини мають визнаватися, забезпечуватися і захищатися демократичною державою та закріплюватися в її конституції і законах. Механізми захисту прав людини передбачають, що державна влада не повинна втручатися в приватне життя людини й гарантує дотримання її прав (основних потреб), реагуючи на протиправні дії з боку інших осіб.

Одне з найбільших досягнень Організації Об'єднаних Націй (ООН), створеної після Другої світової війни, — це ухвалення 10 грудня 1948 року Загальної декларації прав людини. Перша її стаття проголошує: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти один щодо іншого в дусі братерства».

Цей документ став основою прийнятих у 1966 році двох міжнародних пактів про громадянські й політичні права (як-от право на життя, свободу й особисту недоторканність, свободу слова й мирних зібрань) та про економічні, соціальні й культурні права (як-от право на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту). Ці пакти визначили зобов'язання держав, які їх підписали, у забезпеченні прав і свобод своїх громадян.

Усвідомлення і закріплення в документах прав і свобод людини відбувалося в історії поступово. Тому говорять про ***чотири покоління прав людини***.

Покоління прав людини

Перше:
особисті (громадянські й політичні) права та свободи

Друге:
економічні, соціальні й культурні права

Третє:
колективні права (народів, жінок, дітей)

Четверте *(формується нині)*:
право на трансплантацію органів, на вільне використання віртуальної реальності тощо

Конституція України визначає, що людина є найвищою соціальною цінністю, а держава зобов'язана забезпечувати її права і свободи. Розділ II Конституції України присвячений правам, свободам та обов'язкам людини та громадянина і містить 48 статей. Крім прав, людина володіє і свободами, як-от свобода думки, совісті та віросповідання, пересування, вибору місця проживання тощо.

Зазвичай термін ***права людини*** вживають разом зі словом ***свобода***. Вони як можливості людини тотожні за своїм походженням та гарантіями, однак різняться за способом здійснення та забезпечення: якщо людина має на щось право, то влада зобов'язана щось зробити для неї, а от якщо людині належить свобода, то держава мусить утриматися від будь-якого втручання в цю сферу її життя. Перелік основних (закріплених у Конституції) прав і свобод не є вичерпним, його може бути розширено. Проте окремі з них можуть бути обмежені у випадках, передбачених Конституцією, наприклад, під час дії воєнного чи надзвичайного стану, і лише на період, визначений законодавством.

Людина, яка живе в суспільстві, постійно взаємодіє з іншими людьми, тож, окрім прав, вона має й ***обов'язки*** стосовно як суспільства, так і інших людей. Обов'язки — це те, що і як має робити людина на користь суспільства й держави. Вони настільки ж важливі й необхідні для визначення правового статусу людини, як права і свободи. Деякі конституційні обов'язки, приміром сплата податків, поширюються на всіх, хто є громадянами або ж мешкає в нашій державі, натомість виконання військового обов'язку покладається лише на громадян України.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Об'єднайтеся в 6 груп. Попрацюйте з розділом II Конституції України — кожна група має проаналізувати один із фрагментів розділу.

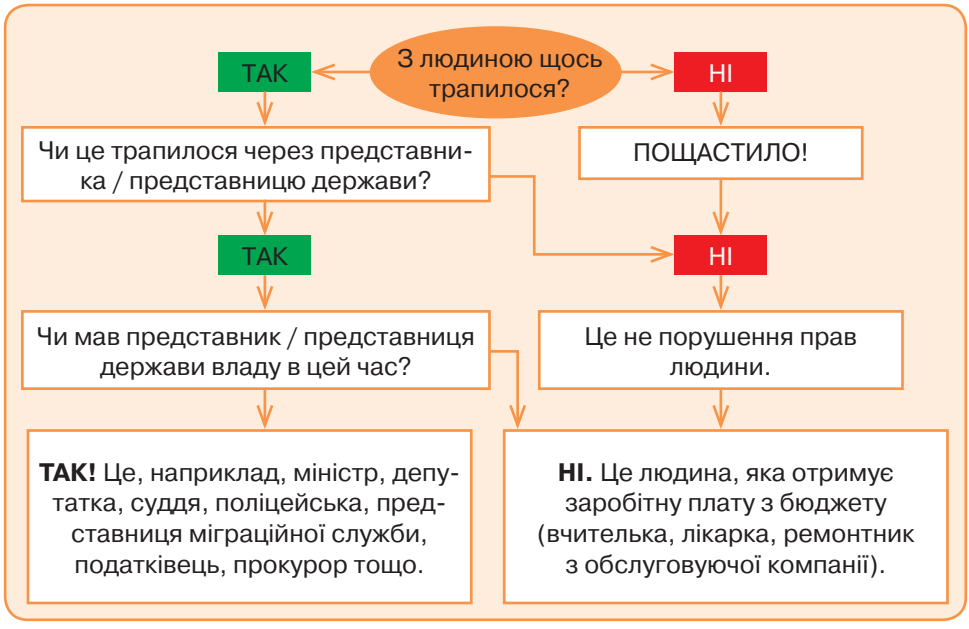
1 група — особисті права і свободи людини і громадянина;
2 група — політичні права і свободи громадянина;
3 група — економічні права людини і громадянина;
4 група — соціальні права людини і громадянина;
5 група — культурні права людини і громадянина;
6 група — конституційні обов'язки громадянина.

Результати аналізу відобразіть у таблиці (виберіть щонайменше три права / свободи / обов'язки громадянина України).

Назва таблиці (придумує група)		
Право / свобода / обов'язок	Стаття Конституції	Приклади життєвих ситуацій, у яких це проявляється

2. За схемою визначте, які ситуації є порушенням прав людини, а які — правопорушенням, вчиненим окремою особою (групою людей). За цими ознаками класифікуйте наведені ситуації. Поділіться своїми думками із класом.

А Патрульні поліцейські затримали на центральній площі міста двох 13-річних бешкетниць і доправили їх до відділку поліції, де вони перебували дві години. Дівчатам не дозволили зателефонувати батькам; крім того, поліцейські не повідомили батьків дівчат про їх затримання.

Б Двоє хлопців учинили бійку на перерві в школі, унаслідок чого один із них зламав руку.

В Мати 14-річної Ганни перечитувала особисті повідомлення доньки в її мобільному телефоні, щоб дізнатись, із ким і про що вона листується.

Г Директор школи, замість уроків, залучив учнів та учениць 11 класів до мітингу на підтримку важливих екологічних програм міської ради.

3. Обов'язок держави — це створення умов для реалізації прав і свобод людини, а також їх захист у разі порушення. Є спеціальні механізми захисту прав і свобод людини. За фрагментом статті 55 Конституції України назвіть органи, які належать до національних механізмів захисту прав і свобод людини. До якого органу, на вашу думку, найчастіше звертаються громадяни / громадянки нашої держави по захист своїх прав та законних інтересів?

Зі статті 55 Конституції України

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини...

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Права людини — це природні, універсальні, невід'ємні права, які людина має від народження. Їх дотримання в умовах демократії захищається і забезпечується державою.

Свобода людини — це спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети, це можливість власного вибору того чи іншого рішення.

Обов'язки — це необхідна, визначена, належна поведінка людини, невід'ємний складник її правового становища (статусу).

ПІДСУМУЙМО

У загальному колі закінчіть речення.

А Права людини є загальнолюдською цінністю, тому що (адже, позаяк, оскільки)...

Б Права людини є моєю особистою цінністю, тому що (адже, позаяк, оскільки)...

В Право людини за змістом відмінне від обов'язку, але вони тотожні за цінністю, адже (оскільки)...

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Вибери одну з тез і сформулюй 2–3 аргументи, які, на твою думку, переконають у цьому іншу людину.

А Кожна людина має знати свої права, свободи й обов'язки.

Б Захист будь-якого порушеного права людини потребує бажання, обізнаності й ініціативності самої людини.

Виконай в **е-додатку** завдання 4.1, 4.2. і 4.3.

§ 5
ДЕМОКРАТІЯ: ШЛЯХ УКРАЇНИ В МАЙБУТНЄ

ОБГОВОРІМО

Що таке демократія? Коли ви ознайомились із цим поняттям? А що означає слово *демократія* для вас особисто? Проілюструйте свої міркування прикладами.

ДІЙМО РАЗОМ

Працюючи у групах / парах, намалюйте на аркуші паперу уявне «Дерево демократії». Яке в нього коріння? Гілки? Подумайте, що кожен / кожна з вас вважає перевагами, «плодами» демократії особисто для себе. Обговоріть і підпишіть назви 4–5 уявних «плодів» на гілках вашого дерева. Порівняйте результати групової роботи в загальному колі. Що спільного ви виявили? Що доповнює думки вашої групи?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст (с. 32, 33), керуючись наведеними запитаннями. Потім обговоріть відповіді на них у загальному колі.

- Коли виникла демократія? Якими були ознаки демократії в Афінах?
- Що означає демократія як спосіб управління державою? А як синонім прав і свобод людини?
- Якими є ознаки демократичної держави? Які з них, на вашу думку, наявні в Україні?
- У чому відмінність між прямою і представницькою формами демократії в Україні?
- Чому для розвитку нашої демократичної держави громадяни / громадянки мають бути активними?

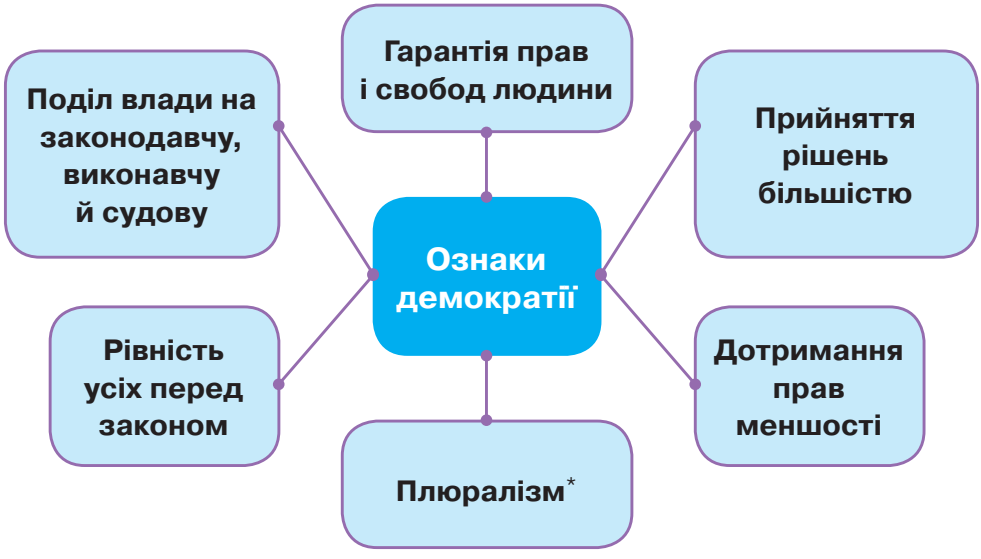
Що таке демократія
та які її ознаки

Демократія — це народовладдя, тобто залученість народу до прийняття рішень.

Виникнення першої у світі демократії в V столітті до н. е. пов'язують із Грецією, точніше з містом Афіни. В Афінському полісі найвищим органом влади були народні збори, у яких брали участь із рівним правом голосу всі дорослі громадяни чоловічої статі. На зборах обирали представників в органи виконавчої та судової влади. Однак частка повноправних громадян / громадянок складала меншість населення держави, на відміну від сучасних демократій. Наприклад, жінки, чужинці, раби в Греції, Римі та в інших давніх демократіях не мали політичних прав.

Нині у світі є багато держав, у яких демократія заснована на вільному волевиявленні народу й пов'язана з активністю громадян / громадянок. Існують й інші ознаки демократії, спільні для демократичних країн.

Україна є демократичною державою, що визначено статтею 1 Конституції України. Згідно із частиною 2 статті 5 Конституції України носієм

* Плюралізм передбачає наявність у суспільстві розмаїття інтересів, позицій і поглядів.

суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Отже, народовладдя в Україні реалізують у формах: а) ***прямої (безпосередньої) демократії*** — народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум (стаття 69 Конституції України); б) ***представницької демократії*** — через представників, яких народ обирає до органів державної влади (статті розділів IV і V Конституції України), та місцевого самоврядування (розділ XI Конституції України).

Демократія в Україні передбачає активну участь громадян / громадянок у житті суспільства, оскільки без цього вона не може розвиватися. І це не лише свідома участь громадян / громадянок у виборах, які мають бути прозорими й відбуватися періодично. Це ще й залученість людей до діяльності громадських об'єднань, участь у демонстраціях, мітингах, пікетах, ініціювання та реалізація соціальних проєктів, проведення громадських розслідувань порушень органами публічної влади вимог законодавства тощо. Що активніші люди, то сильнішою і стабільнішою є демократія в нашій державі.

Майбутнє України нерозривно пов'язане з демократією. Це шлях, який вимагає від усіх українців зусиль, відповідальності, терпіння і віри в краще майбутнє. Демократія — це не лише політична система чи методи впливу державної влади на громадян, а й спосіб життя, який дає змогу кожній людині реалізувати свій потенціал, і загальнолюдська цінність, що об'єднує наше суспільство.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Працюючи в парах, зіставте перелічені ознаки демократії в Україні з їхніми поясненнями. Презентуйте результати роботи перед класом. Поясніть кожну з наведених ознак своїми словами й наведіть приклади.

1 Верховенство права

8 Політична толерантність

Б Повсюдне та неухильне дотримання законів усіма учасниками / учасницями суспільного життя, незалежно від посади чи статусу; людині дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом, а державним органам і посадовим особам — лише те, що визначено законом

А Люди мають можливість вільно висловлювати свої думки та отримувати доступ до різноманітної інформації

В Громадяни публічно комунікують і взаємодіють поміж собою, об'єднуються в організації та ініціативи, щоб впливати на ухвалення рішень і добиватися позитивних змін у суспільстві

Д Більшість, дотримуючись демократичних принципів, ураховує й поважає інтереси меншості; люди мають право на свободу думки і слова, вільне висловлення своїх переконань

7 Громадянське суспільство

2 Вільні та справедливі вибори

6 Гарантії прав людини

Ж Вибори до органів представницької влади відбуваються на основі вільного, загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування

Г Держава визнає приватну власність, охороняє всі її види, гарантує людям право на підприємницьку діяльність

4 Відповідальність і підзвітність

5 Економічна свобода

3 Свобода слова і масмедіа

Є Обрані та призначені посадові особи належно виконують свої посадові обов'язки і звітують перед громадянами за свою діяльність

Е Права і свободи людини — невідчужувані й непорушні; держава бере на себе відповідальність забезпечувати права і свободи людини

2. У групах обговоріть, яке зображення чи який символ ви використали б для презентації демократії. За можливості зробіть ескіз вашого зображення. Організуйте експрес-виставку: розмістіть створені вами ескізи на спеціальному стенді у вестибюлі школи або на сайті школи (з дозволу адміністратора).

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Демократія (від грец. *«демос» — «народ» і «кратос» — «влада»*) — політичний режим, за якого єдиним законним джерелом влади в державі визнається її народ.

ПІДСУМУЙМО

Поверніться до колективного малюнка «Дерево демократії». Продовжуючи працювати в тих самих групах, доповніть малюнок явищами, які можна вважати «корінням» демократії та за потреби збільшіть перелік її «плодів».

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Ознайомся з короткою інформацією, наведеною нижче. Запропонуй однокласникам / однокласницям план проведення такого дня у вашій школі / громаді або склади план виступу із цієї теми перед молодшими учнями / ученицями школи.

Щорічно 15 вересня в Україні та у світі відзначають Міжнародний день демократії. Його було започатковано у 2007 році Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на 46-му пленарному засіданні. Тоді ООН запропонувала державам-членам, іншим регіональним, міжурядовим і неурядовим організаціям відзначати цей день.

Виконай в **е-додатку** завдання 5.1, 5.2 і 5.3.

§ 6
ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ДІЙМО РАЗОМ

1. Працюючи індивідуально, сформулюйте власне визначення поняття *громадянська участь*. Потім об'єднайтеся в пари, презентуйте одне одному свої формулювання цього поняття і погодьте спільну позицію між собою. Далі об'єднайтеся в четвірки, де також обговоріть і запишіть спільне визначення громадянської участі. Презентуйте свої напрацювання перед класом і з'ясуйте, чи є щось спільне у ваших визначеннях. Якщо так, то що саме? Якими прикладами можна проілюструвати це поняття?

2. Ознайомтеся з переліком наведених тверджень. Виберіть ті, які стосуються вашого класу, школи та / або вашої громади.

А Люди самі вирішують, що для них є важливим.

Б У більшості випадків люди не ухвалюють рішень безпосередньо, а голосують за тих, хто представлятиме їхні інтереси.

В Обрані представники / представниці працюють на благо людей, а не діють у власних інтересах. Тому вони мають пояснювати іншим мотиви своїх дій та нести відповідальність за них.

Г Люди, крім голосування, можуть впливати на ухвалення рішень по-іншому, наприклад, беручи участь у демонстрації чи об'єднавшись в організації для захисту своїх інтересів.

Д У спільноті (класу / школи / громади) існують певні правила, дотримання яких дає змогу ефективно співпрацювати і взаємодіяти.

Е Рішення ухвалюють згідно з думкою більшості громадян / громадянок, однак враховують і думку меншості, при цьому групам меншості надається захист.

- Які права людини згадано у твердженнях?
- Які ситуації в житті ваших класу, школи чи громади відображають наведені твердження?
- Чому право на участь є важливим у школі (класі / громаді)?
- Що відбувається, коли люди не використовують свого права на участь?

3. Прочитайте коротке резюме до виконаних вами вправ і порівняйте його з визначенням поняття *громадянська участь* від груп.

Громадянська участь — це включення громадян / громадянок у діяльність для розвитку суспільства і громади, виконання разом спільної дії, розв'язання проблем чи вирішення поставлених завдань. Вона пов'язана з відповідальністю за ухвалення рішень та вимагає визначення і висловлювання власної думки, а також сприйняття думок інших.

ПОМІРКУЙМО

У парах / групах опрацюйте текст, сформулюйте його основну ідею та придумайте відповідний заголовок. Поділіться результатами роботи з представниками / представницями інших пар / груп. Чи було дібрано схожі заголовки до тексту? Якщо так, то які саме?

_____

Демократія — це суспільний лад, що відкриває безліч можливостей для кожного громадянина / громадянки впливати на прийняття й ухвалення важливих рішень. Громадянська участь — серце демократії, її справжня цінність. Вона відображає громадянську позицію людини, усвідомлення нею своїх місця і ролі в державі.

Громадянська участь проявляється в різних сферах життя: соціальній, комунікативній, громадській та політичній. У демократичному суспільстві кожна людина може брати участь в управлінні державними справами, голосувати чи висувати свою кандидатуру на виборах, мати доступ до державних послуг, організовувати мирні мітинги та демонстрації, об'єднуватися у громадські організації за інтересами. Така участь дозволяє не лише виявляти гострі суспільні проблеми, а й шукати ефективні шляхи їх розв'язання.

Активна участь у житті суспільства і громади пов'язана з інтересом людини до суспільної діяльності, її бажанням змінювати навколишній світ та допомагати іншим. Вона є внутрішньою потребою людини, а не обов'язком, прописаним у документах. В Україні громадянська активність стала потужною силою, зміцнюючи й об'єднуючи суспільство через волонтерський рух, соціальні та громадські ініціативи.

Громадянська участь нерозривно пов'язана з відповідальністю — здатністю людини чи колективу свідомо вибирати свої дії, оцінювати їх наслідки та нести відповідальність за них. Відповідальність за виконання громадських обов'язків і завдань — важлива риса свідомого громадянина / свідомої громадянки.

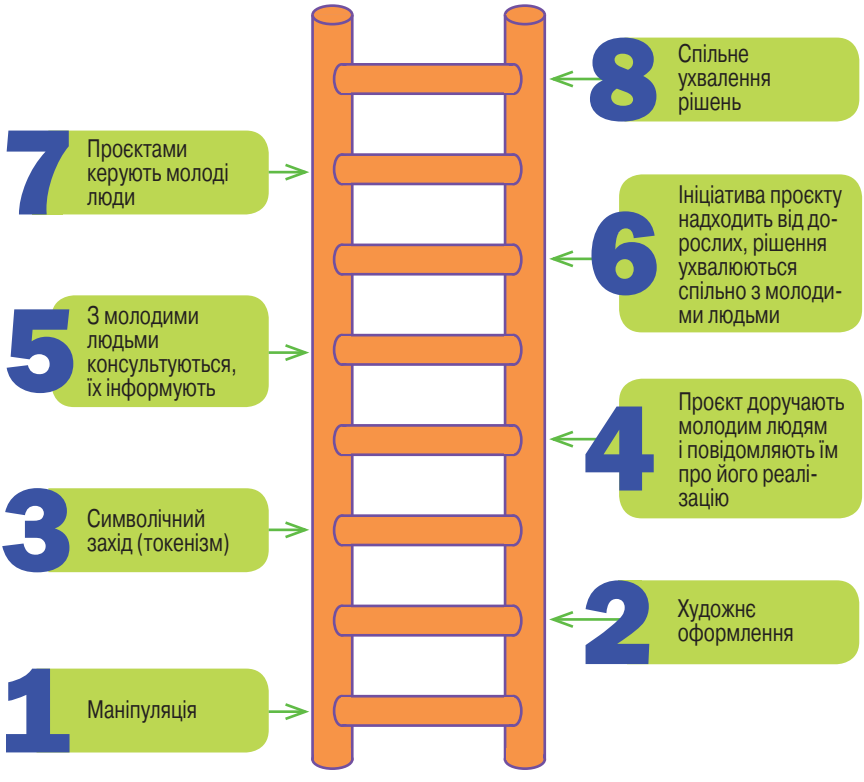
ДІЙМО РАЗОМ

1. Пригадайте, що означає поняття *участь*. Конкретизуйте його як *участь молоді*. Потім розгляньте схему «Драбина участі молоді»*. Коротко обговоріть у загальному колі різні рівні цієї моделі. Якщо необхідно, зверніться до наведеного коментаря.

Об'єднайтеся у вісім пар / груп і розподіліть між собою «сходинки участі». Доберіть приклад для ілюстрації відповідного рівня з вашого шкільного чи громадського життя, презентуйте його на загал. Після презентації кожної групи ставте запитання або коментуйте почуте (за бажанням).

Обговоріть, наскільки ви погоджуєтеся з міркуваннями дослідника щодо перших чотирьох сходинок драбини участі. Чому? На якому рівні участі ви перебуваєте в житті свого класу, школи? Чи задоволені ви цим рівнем? Чому?

ДРАБИНА УЧАСТІ МОЛОДІ

* Модель розроблена Роджером Хартом у 1992 році під назвою «Участь дітей від символізму до громадянства» (ЮНІСЕФ, Дослідницький центр Інноченті, Флоренція). Зображення наведено з навчальних матеріалів «Модель участі молоді» за посиланням: *https://www.unicef.org/ukraine/en/media/596/file/Youth_part_mdel_UKR.pdf*

КОМЕНТАР

1-ша сходинка. Маніпуляція. Діти виконують завдання, їм не пояснюють його мети і не враховують їхню думку. Наприклад, учителі / учительки просять учнів / учениць виготовити плакати для шкільної акції, але не повідомляють, для чого вони потрібні.

2-га сходинка. Декорація. Діти присутні лише для створення «картинки», але не мають жодного впливу. Їх запрошують на відкриття нового спортивного майданчика, пропонують фотографуватися на сцені, але їм не надають можливості висловитися.

3-тя сходинка. Імітація. Дітям здається, що їхня думка важлива, але рішення дорослі ухвалюють самі. Наприклад, учнівство запитують, які заходи вони хотіли б провести до Дня школи, але вчителі / вчительки вже затвердили програму і не враховують пропозиції дітей.

4-та сходинка. Призначення з інформуванням. Дорослі вирішують, хто братиме участь, водночас діти розуміють свою роль і мету. Наприклад, учнів та учениць обирають для участі в шкільній раді і пояснюють, які завдання вони виконуватимуть та як це вплине на школу.

5-та сходинка. Консультація. Думка дітей враховується, але остаточне рішення ухвалюють дорослі. Наприклад, учнівство запитують, які книги вони хотіли б мати в шкільній бібліотеці, і враховують їхні пропозиції під час закупівлі нових видань.

6-та сходинка. Співпраця. Діти й дорослі працюють як партнери / партнерки і мають однаковий вплив на процес. Наприклад, учні / учениці разом з учителями / учительками планують шкільний фестиваль, розподіляють обов'язки й ухвалюють спільне рішення.

7-ма сходинка. Дитяче керівництво за підтримки дорослих. Діти керують процесом, а дорослі надають підтримку за потреби. Наприклад, учні / учениці ініціюють створення екологічного клубу, розробляють план дій, а вчителі / вчительки допомагають із ресурсами й організацією.

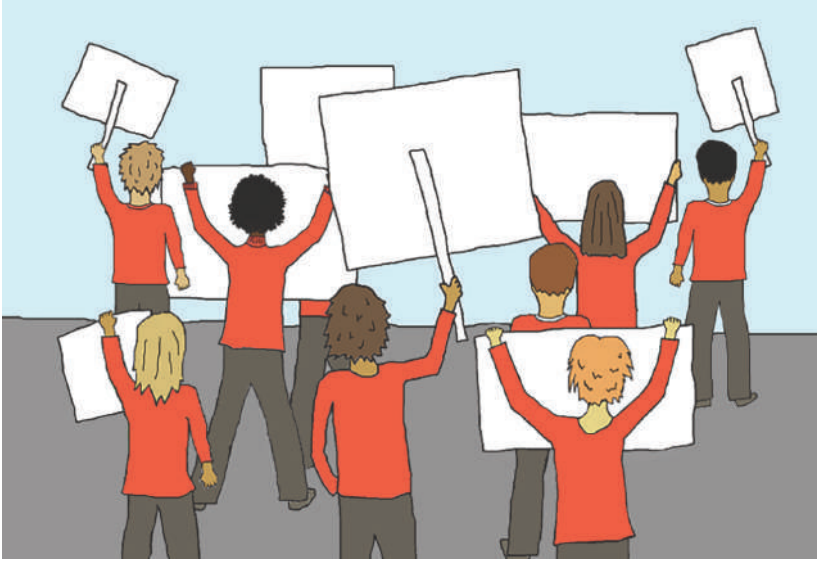
8-ма сходинка. Дитяче керівництво і контроль. Діти повністю контролюють процес і ухвалюють усі рішення. Вони самостійно організовують благодійний ярмарок: вигадують ідею, розподіляють завдання, збирають кошти та реалізують проєкт без залучення дорослих.

2. Ознайомтеся з переліком видів громадянської участі. Виберіть у ньому ті позиції, які ви можете здійснити вже зараз без допомоги дорослих.

Вид участі	Можу брати участь: так / ні
Голосувати на виборах органів державної влади та місцевого самоврядування	
Стати членом політичної партії	

Вид участі	Можу брати участь: так / ні
Звернутися до громадського діяча / громадської діячки з листом або в соцмережі	
Брати участь у мітингах / демонстраціях	
Вступити до асоціації / організації або заснувати власну	
Звернутися до масмедіа з повідомленням на важливі для вас теми	
Створювати дописи в соціальних мережах для привернення уваги до певного питання	
Повідомляти свої ідеї учнівській раді	
Подавати пропозиції або скарги до органу місцевого самоврядування	
Брати участь у волонтерських акціях у громаді	
Відвідувати збори, організовані органом місцевого самоврядування	

Обговоріть, чи важливою, на вашу думку, є участь дітей у житті спільноти / громади. А може, це справа виключно дорослих людей чи політиків? Чому ви так думаєте? Чи є у вас ідеї щодо поліпшення життя вашого класу, школи, громади, які ви хотіли б реалізувати найближчим часом? Чи знайшли ви шляхи їх реалізації? Як можна перейти до втілення їх у життя? *(Джерело 6)*

3. Ознайомтеся з принципами, які називають «п'ять наріжних каменів залучення міста Калгарі» на честь канадського міста, де їх було розроблено. Виберіть два з них та проілюструйте їх прикладами із життя вашої шкільної / місцевої громади. Обговоріть, у чому важливість зазначених принципів громадянської участі.

Принципи громадянської участі

1. Підзвітність: показувати, що результати збігаються з обіцянками та очікуваннями.
2. Включення: залучати тих, кого безпосередньо стосуватиметься рішення.
3. Прозорість: упевнитися, що процедура ухвалення рішення чітка, зрозуміла і її дотримуються всі учасники процесу.
4. Відповідність: забезпечити ресурси, необхідні для ефективного залучення.
5. Чуйність: відкрито реагувати на питання, що хвилюють громаду. *(Джерело 7)*

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Участь — це включення в діяльність, виконання разом спільної дії, розв'язання проблем чи вирішення поставлених завдань.
Відповідальність — здатність людини чи групи людей усвідомлено вибирати дії, способи поведінки й життя та оцінювати їхні наслідки.

ПІДСУМУЙМО

Поверніться до назви параграфа. Обговоріть, чому участь і відповідальність вважають складниками демократії. За що ви відчуваєте відповідальність сьогодні? У чому вам подобається брати участь?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

На основі матеріалу параграфа запиши свої міркування, продовживши одне з речень (на вибір).

А Громадянська участь є умовою демократії, тому що (адже)...
Б Громадянська участь — загальносвітовий тренд, оскільки (тому що)...

Виконай в **е-додатку** завдання 6.1, 6.2 і 6.3.

§ 7–8
ДЕМОКРАТІЯ І НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

ОБГОВОРІМО

Що таке пряма демократія? А представницька демократія? Чи пов'язані демократія і самоврядування? Якщо так, то як саме? Які органи самоврядування є у вашому закладі освіти, у вашому селі / селищі / місті?

ДІЙМО РАЗОМ

1. Пригадайте свій досвід участі в обговоренні якогось питання або голосуванні (наприклад, вибори президента школи, старости класу тощо). Коротко обговоріть це.
2. Об'єднайтеся в малі групи по 5–6 осіб. Розподіліть наведені ситуації, обговоріть їх у групах, запропонуйте розв'язок та ухваліть рішення. По черзі презентуйте результати групової роботи.

Ситуація А

Вашому новоствореному спортивному клубу, який відвідує 60 осіб, потрібен президент. Як демократичним способом вирішити, хто ним стане?

Ситуація Б

Учні / учениці вашої школи обговорюють, чи дозволяти брати мобільні телефони в школу: одні вважають, що так, інші — що це відволікає від занять, а треті — що наявність мобільних — це несправедливо щодо дітей, які їх не мають. Директор школи, у якій 350 учнів і учениць, пропонує вам ухвалити рішення самостійно. Як можна вирішити це питання?

Ситуація В

Ваша волейбольна команда виграла змагання й одержала приз — 5000 гривень. Тренер дає вам змогу самостійно вирішити, як їх витратити. Одні гравці хочуть відвідати піцерію, інші — поїхати на екскурсію, а треті — придбати нові м'ячі й волейбольну сітку. У команді 20 осіб. Як ви вирішите, куди витратити гроші?

- Чи задовольняє вас ухвалене в групі рішення?
- Як враховували думку кожного учасника / кожної учасниці?
- Скільки учасників / учасниць висловилося під час обговорення?
- Чи можна вважати ухвалення рішення у вашій групі демократичним? Чому?
- Які способи ви застосували для досягнення колективного рішення?
- Чи застосовують такі процедури громадяни на рівні громади / держави? Якщо так, то коли?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст і обговоріть його на основі запитань.

- Що таке вибори?
- У яких формах громадяни можуть реалізувати виборче право, закріплене в Конституції України?
- Які принципи цього права?
- Які види виборів проводять в Україні?
- Чи важлива, на вашу думку, участь у голосуванні кожного громадянина / кожної громадянки? Чому?

Вибори — форма народного волевиявлення в Україні

Народовладдя в Україні здійснюється у формах:

— прямої (безпосередньої) демократії, наприклад, через референдум — прийняття виборцями рішення з конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань шляхом відповіді на конкретно сформульовані запитання, на які можна відповісти «так» або «ні»;

— представницької демократії — через представників, яких обирають виборці до органів державної влади (народних депутатів України) та місцевого самоврядування (сільських / селищних / міських голів та депутатів місцевих рад).

У Загальній декларації прав людини зазначено: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися в періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному й рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування».

Право обирати (активне виборче право) та бути обраним (пасивне виборче право) називають ***виборчим правом***.

Принципи виборчого права України закріплено в Конституції, Виборчому кодексі України та законах нашої держави. Це, зокрема, принципи:

- загального виборчого права — голосувати можуть громадяни України віком від 18 років незалежно від статевої чи етнічної належності, роду занять або статків тощо;
- добровільної участі у виборах, тобто ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті в голосуванні;
- рівного виборчого права, що передбачає рівну для кожного виборця можливість впливати на результати виборів;
- таємного голосування, що полягає у виключенні зовнішнього спостереження та контролю за волевиявленням виборця.

Виборчий процес — це не лише день голосування, а й, наприклад, висування кандидатів, передвиборча агітація, встановлення й оголошення результатів виборів тощо. В Україні громадяни обирають Президента України й представників Верховної Ради України — народних депутатів. А на місцевому рівні представники територіальних громад обирають органи місцевого самоврядування: сільських, селищних, міських голів, депутатів сільських, селищних, міських, районних і обласних рад.

Демократія — це влада більшості з урахуванням інтересів меншості. І щоб це дійсно була влада більшості, нам, громадянам і громадянкам, важливо брати участь у політичному житті держави, зокрема, виявляти свою волю на виборах, формуючи представницькі органи державної влади й місцевого самоврядування.

ДІЙМО РАЗОМ

Об'єднайтеся в групи. Виберіть з поданого переліку ті якості й риси характеру, які, на вашу думку, мають бути властиві голові сільської або міської ради. Обговоріть вибране. Випишіть у порядку значущості п'ять головних якостей / рис. Свій вибір обґрунтуйте. Презентуйте результати групової роботи на загал.

Перелік якостей і рис характеру

- Рішучість і сміливість в ухваленні рішень.
- Чесність і порядність.
- Досягнення мети будь-якою ціною.
- Високий рівень культури та освіченості.
- Спеціальні знання та вміння.
- Амбіційність, прагнення до влади.
- Уміння працювати з людьми.
- Твердість характеру, безкомпромісність.
- Уміння чітко й зрозуміло викладати свої думки.
- М'який характер, поступливість.
- Відповідальність.
- Чуйність і щирість.

▪ Обговоріть, які риси мають бути притаманні народним обранцям. Яке значення має обізнаність виборців із біографіями й характеристиками кандидатів / кандидаток, які балотуються до органів публічної влади?

А Оберіть з учнів / учениць класу трьох охочих, які гратимуть роль кандидатів на посаду сільського / міського голови, та ще трьох, які будуть їхніми довіреними особами. Підготуйте 2–3 скриньки для голосування та «виборчі» бюлетені за кількістю учнів / учениць у класі.
Б Учні / учениці в парах «кандидат» і його «довірена особа» мають підготувати виступ перед «виборцями» протягом 3–5 хвилин (можна скористатися поданими нижче орієнтовними програмовими тезами, розширивши / змінивши їх).
В Запросіть до слова по черзі «кандидата» для виголошення промови, а потім його «довірену особу».
Г Проведіть голосування й установіть його результати.

▪ Обговоріть, чому, на вашу думку, саме цього «кандидата» було обрано на цю посаду.

Програма першого кандидата

- Збільшення кількісного складу працівників / працівниць поліції; запровадження комендантської години для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.
- Збільшення заробітної плати чиновникам / чиновницям і посадовим особам для зменшення випадків корупції.
- Розширення прав органів місцевої влади на розподіл коштів місцевого бюджету на потреби освіти, охорони здоров'я та культури.
- Охорона довкілля за рахунок збільшення місцевих податків.

Програма другого кандидата

- Розвиток науки і культури, зведення нової школи та лікарні.
- Своєчасна виплата пенсій і стипендій шляхом розширення безготівкових розрахунків.
- Благоустрій міста (освітлення, водопостачання, транспорт, дороги) за рахунок спонсорських коштів і місцевих податків.

Програма третього кандидата

- Боротьба зі злочинністю шляхом організації загонів народних дружин для патрулювання міста.
- Поліпшення роботи комунальних служб за рахунок підвищення цін на комунальні послуги.
- Розвиток системи закладів платної освіти й медицини.
- Збільшення кількості робочих місць у малому бізнесі.

- Проведіть процедуру голосування. Створіть лічильну комісію, підрахуйте голоси й оголосіть результати.

- Чому ви проголосували саме так?
- Що ви відчули під час проведення уявних виборів?
- Чи була ваша активність високою?
- Що стимулювало чи гальмувало її?
- Чи погоджуєтесь ви із твердженням, що кожен голос є важливим?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Вибори — це основна форма народного волевиявлення, спосіб безпосереднього здійснення влади українським народом.
Виборець — громадянин / громадянка України, який / яка володіє активним виборчим правом; особа, яка бере або має право взяти участь у виборах, учасник / учасниця виборів.

ПІДСУМУЙМО

Проведіть тест на демократію, щоб визначити, чи справді вибори в описаних уявних країнах є демократичними. Об'єднайтеся в групи по 3–5 осіб. Кожна група виступатиме експертами виборчого «законодавства» уявної держави (А, Б, В, Г чи Д).

У групах прочитайте фрагменти «законодавства» цих держав і, послуговуючись коментарем до завдання, обговоріть, чи вважаєте ви такі положення виборів демократичними. Чому? Презентуйте результати групової роботи на загал.

КОМЕНТАР

Вибори в демократичних країнах мають відбуватися систематично (через певний період, визначений законодавством держави), бути прозорими за процедурою і результатами та проходити з дотриманням низки принципів, як-от: право голосу мають усі виборці без обмежень за статтю, етнічним походженням, статками тощо; виборці вільні у висловленні своєї волі (свого рішення, за кого голосувати або ж не голосувати), а голосування є таємним — контроль за тим, як голосують виборці, відсутній.

Завдання для груп

Країна А

Правом голосу (обирати) наділені виключно громадяни-чоловіки, адже вони вважають, що жінки не цікавляться політичним життям, тому не можуть ухвалювати важливі рішення.

Країна Б

Виборці зобов'язані зазначати в бюлетені для голосування основні відомості про себе, щоб під час підрахунку голосів можна було визначити, хто як проголосував.

Країна В

Громадяни реалізують право голосу залежно від свого майнового становища: що вищі статки виборця, то більше виборчих бюлетенів він отримує, оскільки заможні громадяни ризикують втратити більше в разі невдалих виборів.

Країна Г

Виборці на виборчих дільницях заповнюють бюлетені в присутності членів виборчих комісій, щоб уникнути випадків зіпсованих або викрадених виборчих бюлетенів.

Країна Д

Для економії коштів державного бюджету президента / президентку обирають довічно. Крім того, перебуваючи на посаді довго, він / вона набуватиме більше досвіду в реалізації своїх повноважень.

- Чи є процедура (порядок проведення) виборів тестом на демократію?
- Чи потребує впровадження демократії коштів? Чому?
- Чи можлива реальна демократія в суспільстві, де громадяни / громадянки пасивні й не цікавляться державним життям? Чому?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

В Україні, як і в інших демократичних державах, вибори відбуваються на основі низки принципів, які закріплено у Виборчому кодексі* України. Зістав наведені в таблиці принципи виборчого права з їхнім змістом.

1 Загальне виборче право

6 Таємне голосування

Б Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення під час голосування. Застосування погроз, обману, насильства, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється

А Громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах. Кожен виборець має один голос на кожних виборах, у яких він має право брати участь

Е Виборці обирають Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів безпосередньо шляхом голосування за кандидатів. Результати виборів визначаються безпосередньо підсумками голосування виборців

2 Рівне виборче право

4 Вільні вибори

Г Ніхто не може бути примушений до участі чи неучасті в голосуванні на виборах, а також у висуванні кандидатів, у передвиборчій агітації чи інших виборчих заходах

5 Добровільність участі у виборах

3 Пряме виборче право

В Контроль за змістом волевиявлення виборців, встановлення або розголошення змісту волевиявлення конкретного виборця у будь-який спосіб забороняється

Д Право голосу мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Не має права голосу громадянин, визнаний судом недієздатним. Громадяни України, які мають право голосу, є виборцями

Виконай в **е-додатку** завдання 7–8.1, 7–8.2, 7–8.3.

* Кодекс — юридичний документ, сукупність законів.

§ 9
РІЗНОМАНІТНІСТЬ — РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ І СУСПІЛЬСТВА

ОБГОВОРІМО

1. Пригадайте із занять у 5–6 класах, що таке різноманітність і полікультурність. У чому проявляється різноманітність суспільства, зокрема українського? Наведіть приклади.
2. Ознайомтеся з малюнками юних художниць, які було презентовано на виставці «Наш барвистий світ» у 2022 році. *(Джерело 8)*

Миля* в моєму взутті. Авторка:
О. Медісон, 10 клас, м. Менаша, Вісконсин, США.
Цитата: «Співчуття завжди в моді»

Однаково різні. Авторка: Лідія С.,
9 клас, м. Александруполіс, Греція.
Цитата: «У цьому світі є сотні мов,
але ми всі розуміємо мову прийняття»

- Обговоріть, як картини пов'язані з темою нашого заняття.
- Як авторки бачать різноманітність світу? Чому, на вашу думку, саме такі назви вони дали своїм творам?
- Що спільного в цих картинах?
- Як підібрані цитати відображають зміст картин?
- Які емоції й почуття ці твори викликають у вас?

* Миля (від лат. *milia passuum* — «тисяча подвійних кроків») — одиниця довжини в американській та англійській системі мір.

ДІЙМО РАЗОМ

Уявіть, що хтось у вашому класі ініціював створення в школі Клубу цікавих відкриттів чи любителів рослин. Утворіть команди із 4–5 однокласників / однокласниць, кожна з яких буде ініціативною групою з реалізації означеної ідеї. Для досягнення мети слід ефективно використати потенціал кожного й кожної, адже будь-хто з вас має щось, що може бути скарбом для всієї команди: наприклад, здатність переконувати, уміння створювати презентації, уміння укладати й розміщувати медіатексти тощо.

- Складіть перелік «скарбів» кожної команди, поміркувавши, чим вони можуть бути корисними під час реалізації вашої ідеї, і презентуйте ці скарби класу.
- Обговоріть, чи легко було шукати «скарби» в собі та в інших. Чи можна назвати ваші «скарби» ресурсом усієї команди? Поясніть.
- Чи додали ви щось до своїх уявлень про різноманітність під час спільної роботи? Якщо так, то що саме?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст і схеми, поміркуйте над питаннями.

- Що таке різноманітність суспільства?
- Що таке міжкультурне спілкування (комунікація)?

- За схемою 1 визначте, як пов'язані різноманітність суспільства та ефективне міжкультурне спілкування. Наведіть приклади.
- За схемою 2 поясніть, у чому полягає важливість навичок міжкультурного спілкування сьогодні та які це навички. Наведіть приклади й доповніть наведений перелік навичок.

Міжкультурне спілкування в різноманітному суспільстві: чому це важливо

Світ навколо нас сповнений барв і відтінків, і ця різноманітність робить його унікальним. І українське суспільство не виняток. Його, немов розкішний килим, сплетено з безлічі різноманітних ниток — представників різних культур, етносів і релігій. Під поняттям різноманітність ми розуміємо співіснування в одному суспільстві груп, які відрізняються за багатьма ознаками: етнічною приналежністю, культурою, релігією, мовою, віком, гендером, соціально-економічним статусом тощо. Ця багатогранність проявляється в усіх сферах життя — від освіти й робочого середовища до політики та культури. Вона не лише об'єднує нас, а й підкреслює унікальність кожного і кожної з нас.

Різноманітність — не просто характеристика суспільства, це його цінний ресурс. Вона відкриває перед нами безліч можливостей:

• навчатись одне в одного: спілкуючись із людьми, які відрізняються від нас, ми збагачуємо свій досвід і розширюємо горизонти;

• мислити креативно: різні погляди й підходи допомагають знаходити нові ідеї та рішення;

Ерік Аппелквіст. Барвиста розмова

• розвиватися як особистість: взаємодія з представниками інших культур допомагає краще зрозуміти себе й довкілля;

• встановлювати міцні стосунки: коли ми цінуємо відмінності інших, ми будуємо глибокі й теплі зв'язки в дружбі, у родині та в робочому колективі.

Різноманітність суспільства зумовлює необхідність і створює основу для міжкультурного спілкування / міжкультурної комунікації — процесу обміну інформацією, ідеями, почуттями та досвідом між людьми, які належать до різних культур.

Міжкультурна комунікація — ключ до успішної взаємодії в різноманітному світі

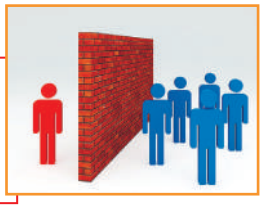

Розуміння відмінностей:
• створення взаємодії
• побудова «мостів» між різними культурами

Різноманітність — основа для міжкультурної комунікації

Культурні відмінності
Мовні бар'єри
Соціальні відмінності

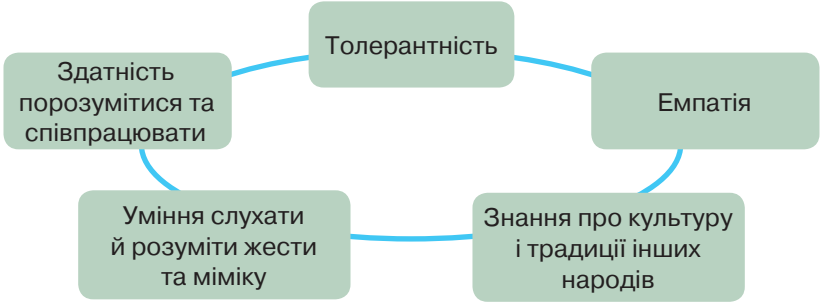
У сучасному світі, де глобалізація*, міграція і міжнародна співпраця стають невід'ємною частиною життя, міжкультурна комунікація набуває особливого значення. Вона є ключем до мирного співіснування, успішних міжнародних відносин і взаєморозуміння.

Особливо важлива міжкультурна комунікація в освіті і професійній сфері. Університети, школи, компанії стають для людей із різних ку-

* Глобалізація — це набуття економічними, торговельними, політичними, соціальними, трудовими, інформаційними та іншими процесами глобального масштабу й планетарного характеру.

точків світу місцем зустрічей та обміну знаннями, ідеями, навичками. У таких умовах прийняття різноманітності та відкритість до інших культур допомагають нам бути гнучкими, толерантними й готовими до співпраці.

Риси та навички
для ефективної міжкультурної комунікації

Зрештою, взаємодія культур збагачує не лише окремих людей, а й цілі соціальні групи. Вона розширює наш світогляд, відкриває нові можливості для співпраці і створює міцний фундамент для гармонійного життя в різноманітному світі. Приймаючи цю багатогранність, ми стаємо сильнішими, мудрішими й ближчими одне до одного.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Об'єднайтеся в пари / групи. Складіть перелік із 4–5 правил, яких має дотримуватися людина (група людей / громада), що прагне врахувати різноманітність і використовувати цей ресурс для власного розвитку. Презентуйте результати роботи на загал.

Що, на вашу думку, означає враховувати в життєвих ситуаціях різноманітність у суспільстві?

Чи траплялися у вашому житті випадки, коли ви відчували себе некомфортно внаслідок ваших відмінностей?

Чи вдалося вам упоратись із цією ситуацією? Якщо так, то як саме?

2. Поширеною формулою успішної міжкультурної комунікації нині вважають поєднання трьох понять: *терпіння, терпимість, толерантність* (три «т»). Розподіліть між парами / групами по одному складнику формули й зобразіть відповідне поняття піктограмою або пантомімою. Презентуйте результати роботи на загал.

Чи здогадалися представники / представниці інших груп, про що йшлося?

Що означає проілюстроване вами поняття? Чому воно є складником формули успішного міжкультурного спілкування?

Чи виявляєте ви в щоденному спілкуванні той чи інший складник міжкультурної комунікації? Наведіть приклади.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Різноманітність суспільства — це наявність у суспільстві різних груп людей, які відрізняються за різними ознаками, як-от: етнічна належність, культура, релігія, мова, гендер, вік, соціально-економічний статус та інші характеристики.

Міжкультурне спілкування / міжкультурна комунікація — процес обміну інформацією, ідеями, почуттями та досвідом між людьми, які належать до різних культур.

ПІДСУМУЙМО

Що для вас означає різноманітність суспільства?

Чи доводилося вам стикатися з культурними відмінностями у своєму житті? Як ви їх сприймали?

Як ви гадаєте, чому важливо поважати й цінувати суспільне різноманіття? Які переваги воно може принести суспільству?

Як ви думаєте, що може зробити кожен / кожна з нас, щоб сприяти більшій толерантності та інтеграції в суспільстві?

Які навички міжкультурного спілкування є особисто у вас?

Як можна заохочувати толерантність і взаєморозуміння серед підлітків?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Вибери одне з тверджень, використовуючи матеріали заняття, добери два аргументи на його підтвердження.

А Нам пощастило жити у світі з такою кількістю культурних відмінностей: культура — це красиво, культура — це цікаво.

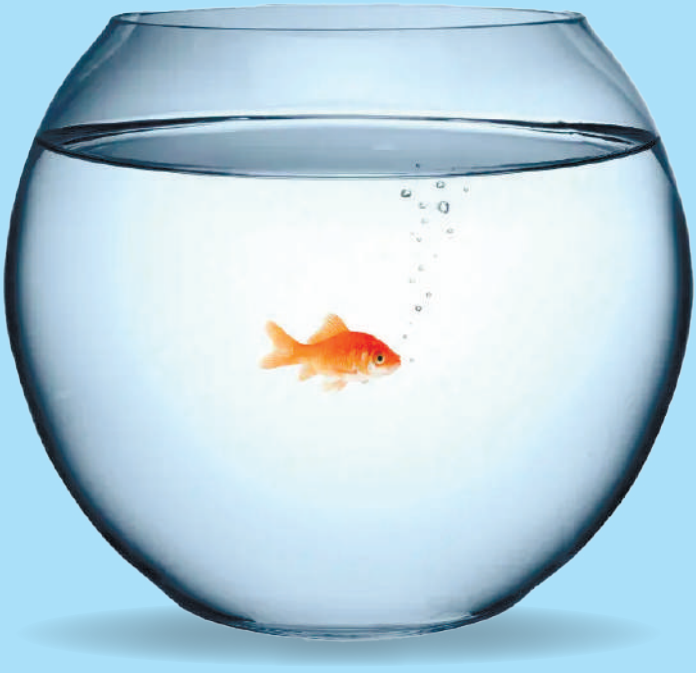
Б Світ, який приймає та поважає відмінності, активно відкидає ненависть і упередження.

В У нашому різноманітному мінливому світі важливо навчитися жити разом, а не поряд.

Г Уміння і навички міжкультурної комунікації не є вродженими — ми маємо їх формувати й розвивати.

Виконай в **е-додатку** завдання 9.1, 9.2, 9.3 і 9.4.

§ 10
ПОДОЛАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ І НЕТЕРПИМОСТІ — ШЛЯХ ДО ГАРМОНІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

ОБГОВОРІМО

Пригадайте, що таке дискримінація. Чи однаковими за значенням, на вашу думку, є поняття *дискримінація, утиски, нетерпимість*? Поясніть.

Чи стикалися ви будь-коли з проявами дискримінації щодо інших людей? А щодо вас? Якщо так, то наведіть приклади. Як ви почувалися в такій ситуації?

ДІЙМО РАЗОМ

1. Обговоріть, як люди поводяться з тими, хто до них подібний. А чи так само ставляться до тих, хто суттєво від них відрізняється? Як ви ставитеся до відмінних від вас людей (за зовнішністю, мовою, манерами поведінки тощо)?
2. Візьміть участь у вправі «Чи інший — гірший? Чи інша — гірша?».

По черзі виберіть зі списку один персонаж і сформулюйте речення: «Я і ... (назвіть персонаж) подібні в тому, що...». Намагайтеся знайти конкретну подібність із вибраним персонажем (уникайте загальних характеристик на кшталт «ми люди, у нас є очі, ми дихаємо, ми вдягнуті» й таке інше).

Персонажі:
священник, який проповідує в храмі;
людина, яка просить милостиню у трамваї;
безробітний, який шукає роботу;
мій учитель;
людина, яка має вагу понад сто кілограмів;
дитина, яка перебуває перший день у дитячому садку;
акторка, яка не змогла пригадати свою репліку під час вистави;
спортсмен, який програв змагання;
однокласниця, з якою ніхто не дружить;
біженка, яка шукає притулку в чужій країні;
людина зі слабким зором;
самотня людина;
літня жінка, яка забула, як дістатися додому;
юнак, який усі ночі сидить за комп'ютерними іграми.

Обговоріть, чи легко вам було відшукати бодай одну подібність. Що ви при цьому відчували? Чи пов'язані з дискримінацією, на вашу думку, упередження щодо окремих людей?

Поверніться до назви вправи. Чи варто, на вашу думку, змінити її? Якщо так, то на яку?

ПОМІРКУЙМО

Чи пов'язані описані в тексті явища? Якщо так, то як саме? Чому текст, на вашу думку, має таку назву? Як можна відповісти на запитання, винесене в назву тексту?

Як побудувати суспільство *без дискримінації*

Уявіть світ, де кожна людина почувається цінною та гідною попри походження, віру, стать, зовнішність чи будь-які інші особливості. Це світ, де панує гармонія і взаєморозуміння. Та для цього слід подолати один із найбільших викликів сучасного суспільства — дискримінацію (від лат. *discriminatio — розрізнення*). Під терміном ***дискримінація*** розуміють ситуацію, за якої особа та/або група осіб зазнають обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними ознаками тощо.

Дискримінація часто породжує утиски — пряме застосування сили, тиску або інших засобів для придушення волі людини, її приниження та підпорядкування. Це може бути фізичне або психологічне насильство (залякування, образи), соціальна ізоляція (бойкот, вигнання зі спільноти), позбавлення роботи чи житла тощо.

Дискримінація пов'язана з нетерпимістю — відсутністю поваги до інших людей, негативним ставленням до них через їхні погляди, вірування чи спосіб життя. Нетерпимість — це й відторгнення людей, яких сприймають як інакших, наприклад, належних до іншої соціальної чи етнічної групи, з іншою політичною чи сексуальною орієнтацією. Її вияви дуже різні — від уникання таких людей, мовної ненависті до навіть тілесних ушкоджень чи вбивств.

Нетерпимість, дискримінація й утиски тісно переплітаються і можуть взаємно посилюватися.

ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ І ПРИКЛАДИ НЕТЕРПИМОСТІ, ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА УТИСКІВ

ПРИЧИНИ

Страх перед іншим:
незнайоме = загроза
Ідентифікація із групою «свої–чужі»
Прагнення досягти переваги
(економічної / політичної)
Стереотипи й упередження
в суспільстві

НАСЛІДКИ

Психологічні травми
Відстороненість від суспільства
Обмеження можливостей
Конфлікти та насильство
Гальмування розвитку суспільства

ПРИКЛАДИ

Нетерпимість: «Я не люблю людей іншої національності й уникаю їх».

Дискримінація: «Я не братиму на роботу людину іншого віросповідання».

Утиски: «Наша громада вирішила виселити цю групу людей із тимчасово наданого їм житла».

Суспільство, у якому допускають нетерпимість, дискримінацію, утиски чи терпимо ставляться до цих явищ, обмежує, а то й позбавляє людей можливості повноцінного щасливого життя і розвитку. Тому надважливим принципом демократичного суспільства є принцип недискримінації, який означає, що кожна людина має право на однаково рівні можливості й повагу без будь-яких обмежень або переваг. Недотримання принципу недискримінації може проявлятися в різних сферах життя.

Дотримання цього принципу потребує зусиль:

• кожної людини — у подоланні власних стереотипів, розпізнанні дискримінації та захисті прав людей, які цього потребують;

• суспільства — у пропаганді толерантності й розвитку міжкультурного діалогу;

• держави — у поінформуванні громадян, розробленні й удосконаленні законодавства, яке забороняє дискримінацію та захищає права тих, хто від неї постраждали чи потерпають.

Одним із найпоширеніших способів подолання дискримінації є інклюзія — залучення й інтегрування людей і груп у діяльність, організації і політичні процеси, особливо тих, хто перебуває в несприятливих

умовах, піддається дискримінації чи належить до уразливих груп (наприклад, люди в колісних кріслах).

Для гармонії в сучасному різноманітному суспільстві дуже важливо навчитися розуміти і приймати відмінних від нас людей та взаємодіяти з ними.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Недотримання принципу недискримінації може проявлятися в різних сферах життя. Проаналізуйте схему і наведіть приклади порушень цього принципу.

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В РІЗНИХ СФЕРАХ ЖИТТЯ

- Громадські місця: відмова в обслуговуванні, образливі висловлювання, фізичне насильство
- Соціальні мережі: кібербулінг, мова ворожнечі, коментарі дискримінаційного змісту, мовні конфлікти (через уживання / невживання тієї чи іншої мови)
- Охорона здоров'я: відмова в наданні медичної допомоги, дискримінація людей у колісних кріслах
- Освіта: обмеження доступу до освіти, нерівні умови здобуття якісної освіти
- Медіа: поширення упереджених ставлень до певної групи людей, мова ворожнечі, прояви сексизму (зневажливий образ жінки), ейджизму (дискримінація людини за віком), расизму (зверхнє, зневажливе ставлення до представників певних рас чи етнічних груп), ксенофобії (нетерпимість чи неприязне ставлення до когось чи чогось чужого, незнайомого, незвичного)
- Трудові відносини: відмова в працевлаштуванні, перепони в кар'єрному зростанні, нерівна оплата праці

2. У трійках або групах із 4–5 осіб проаналізуйте наведені ситуації й визначте, чи має місце в цій ситуації дискримінація. Якщо так, то за якою ознакою? Презентуйте результати групової роботи на загал.

А Орендодавці відмовляються здавати квартиру в найм подружжю з порушенням зору, адже вони «спалять квартиру, бо нічого не бачать». При цьому інших причин, окрім страху й недовіри, для відмови немає — орендатори працюють і добре заробляють.

Б Керівником відділу призначено 22-річного юнака з незначним досвідом роботи, адже він — єдиний чоловік у жіночому колективі.

В Адміністрація університету, проводячи ремонтні роботи, не змонтувала пандус і не обладнала широкими дверима вхід та туалетну кімнату, посилаючись на те, що, по-перше, це потребує чималих коштів, а по-друге, у минулому навчальному році в закладі були відсутні студенти, які пересувалися в колісних кріслах.

Г Батьки класу дізнаються, що хтось із дітей має ВІЛ-позитивний статус і вимагають, щоб директор освітнього закладу виключив цю дитину з їхнього класу, адже ВІЛ-позитивний статус, на їхню думку, загрожує безпеці та здоров'ю інших дітей.

3. Виберіть 2–3 вияви дискримінації з наведеного нижче переліку та проілюструйте їх у таблиці прикладами з минулого чи нинішнього часу. Поясніть, на основі чого, з якої причини або за якою ознакою відбувалася дискримінація людини / групи людей у наведених вами прикладах.

Вияви дискримінації	Приклади
Уникання	
Психологічний тиск	
Нерівні умови та права	
Надання переваги іншим у професії (без очевидної причини)	
Відкрита ненависть та приниження	
Фізична розправа	

4. Запропонуйте кілька конкретних кроків, які ви могли би втілити в життя для подолання дискримінації вже зараз — у вашому закладі освіти чи в соціальних мережах. Виберіть одну з пропозицій і сплануйте її реалізацію. Презентуйте свій план у класі.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Дискримінація — ситуація, за якої особа та/або група осіб зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користу-

ванні правами і свободами за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного й майнового стану, місця проживання, мовних ознак тощо.

Утиск — це небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою чи наслідком якої є приниження їхньої людської гідності за певними ознаками або створення щодо такої особи (групи осіб) напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Нетерпимість — це негативне ставлення до інших людей, їхніх поглядів, вірувань або способу життя, що виявляється в неприйнятті відмінностей і може проявлятись у формі упереджень, стереотипів, ворожості, відмови від діалогу.

Інклюзія — це залучення, інтегрування всіх людей та всіх груп у діяльність, організації, політичні процеси тощо.

ПІДСУМУЙМО

1. Поверніться до запитання на початку заняття: «Чи однаковими за значенням є поняття *дискримінація, утиски, нетерпимість*?» Як ви тепер відповісте на нього?
2. Сформулюйте в групах дискусійне питання щодо теми заняття. Візьміть до уваги, що відповіді на це питання повинні мати позиції «Так», «Ні», «Не знаю» (або «Це складне для мене питання»). Складіть перелік питань від груп. Голосуванням виберіть одне питання і проведіть коротку дискусію.

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Вибери одне з тверджень, а потім доведи або спростуй його. Аргументуй свою позицію, використовуючи матеріали заняття.

А Нетерпимість — це ознака безсилля.

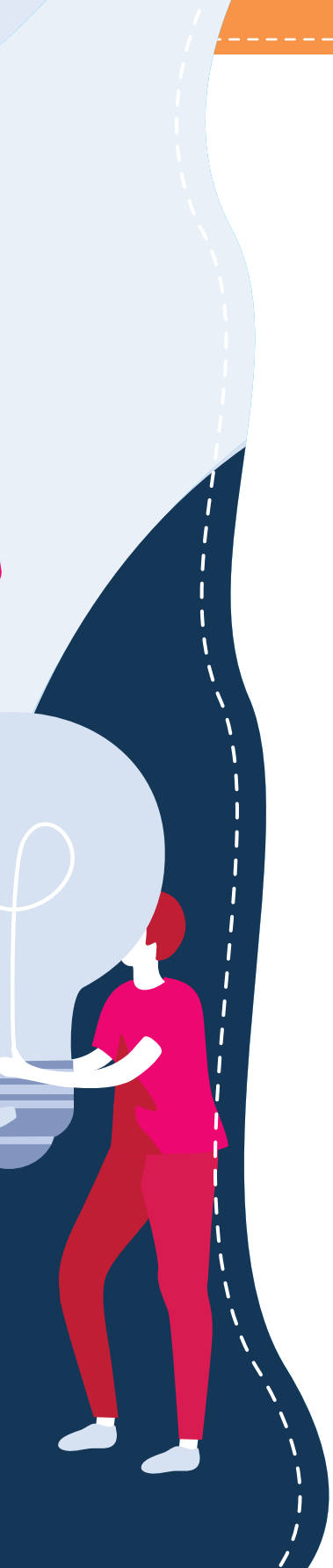
Б Дискримінація і демократія — речі несумісні.

В Інклюзія — це не лише про пандуси. Це про прийняття різноманіття нашого суспільства (Уляна Пчолкіна, громадська діячка, телеведуча, голова правління ГС «Ліга Сильних», заступниця голови правління ГО «Група активної реабілітації»). *(Джерело 9)*

Виконай в **е-додатку** завдання 10.1, 10.2 і 10.3.

§ 11
СОЦІАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ І ПРОЄКТИ

ОБГОВОРІМО

Що таке соціальна ініціатива? А що таке соціальний проєкт? Яку роль вони відіграють у житті українського суспільства? Як із проєктами та соціальними ініціативами пов'язане волонтерство?

ДІЙМО РАЗОМ

Об'єднайтеся по 4–5 осіб і виконайте наведене завдання в командах.

1. Прочитайте текст і обговоріть, як пов'язані та як відрізняються соціальна ініціатива й соціальний проєкт.

Як громадяни залучаються до розв'язання *проблем спільноти і громади*

Участь у житті демократичного суспільства — це не лише голосування чи балотування на виборах. Активне громадянство означає мати право, засоби, простір, можливості й підтримку в участі та впливі на ухвалення рішень (наприклад, у місцевій чи шкільній громаді), а також брати участь у різних заходах та процесах для побудови кращого суспільства. Громадянська активність проявляється через соціальні ініціативи — ідеї, спрямовані на розв'язання актуальних соціальних проблем. Кожна така ініціатива зможе змінити й поліпшити життя суспільства, громади, міста, селища, вулиці (наприклад, це організація благодійних акцій, волонтерська допомога, екологічні ініціативи тощо). Ініціативи можуть бути великими чи малими, індивідуальними чи колективними. Часто соціальна ініціатива переростає в соціальний проєкт, що є структурованим планом дій і має на меті розв'язання певної проблеми в громаді чи спільноті. Проєкт передбачає конкретну мету, учасників, ресурси та очі-

кувані результати колективної чи індивідуальної діяльності. Наприклад, якщо група друзів вирішила зібрати кошти для притулку тварин, — це соціальна ініціатива. Але якщо ця ж група розробляє детальний план збору коштів, визначає суму, яку хочуть зібрати, організовує рекламну кампанію і благодійний ярмарок, то йдеться вже про соціальний проєкт.

Перетворення ідеї у проєкт дає змогу краще організувати роботу, залучити більше людей і досягти кращих результатів. Чітко структурований проєкт має більше шансів отримати фінансову або якусь іншу підтримку.

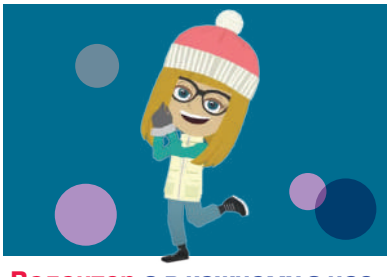
2. Зверніться до інформації про соціальні проєкти, наприклад, за посиланням *https://vse.ee/coij* або на якомусь іншому сайті на ваш вибір. Оберіть у групі один із проєктів і визначте ідею (ініціативу) проєкту. Також проаналізуйте:

- Яка мета і завдання проєкту?
- Хто бере участь у проєкті?
- Які ресурси було залучено?
- Яких результатів планують досягти?
- Обговоріть, чи взяли б ви участь у такому проєкті й чому.
- Презентуйте проєкт і ваші міркування перед класом.

3. Сплануйте власний соціальний проєкт.

- Визначте соціальну проблему, яку хотіли б вирішити за допомогою свого проєкту.
- Розробіть ідею проєкту, визначте мету, завдання та очікувані результати.
- Підготуйте невелику презентацію (усну або в супроводі 2–3 слайдів) чи постер, щоб ознайомити учнів / учениць класу з вашим проєктом.
- На завершення проголосуйте, у якому проєкті / проєктах хотіли би взяти участь учні/учениці вашого класу.

4. Перегляньте відео «Хто такі волонтери?» *(е-додаток, 11.2)*. Сформулюйте визначення волонтерства. Про які його напрями йшлося у відео? Яка роль волонтерів / волонтерок у реалізації соціальних ініціатив і проєктів?

Волонтер є в кожному з нас

Зроби хоча б одну добру справу впродовж дня!

5. Поясніть, хто такі донори. Чому донорство — це соціальна ініціатива і чому День донора відзначають в усьому світі?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Соціальні ініціативи — це ідеї, спрямовані на розв'язання актуальних соціальних проблем.
Соціальний проєкт (від латинського *projectus* — «кинутий уперед») — це структурований план дій, який містить визначену мету (розв'язання соціальної проблеми), завдання, учасників / учасниць, ресурси та очікувані результати.

ПІДСУМУЙМО

1. Поверніться до запитань на початку заняття. Як би ви тепер відповіли на них?
2. Зберіть ідеї проєктів від усіх груп і створіть «банк» ідей для соціальних ініціатив і проєктів. Розмістіть його на сайті вашого закладу освіти (з дозволу адміністратора).

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Знайди в соціальних мережах інформацію про дітей-волонтерів і підготуй презентацію про них для однокласників / однокласниць.
2. Створи плакат, відеоролик або інший вид реклами, який би закликав до участі в соціальних ініціативах.

Виконай в **е-додатку** завдання 11.1 і 11.4.

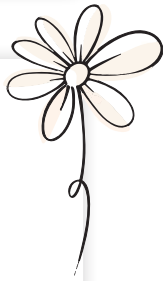
§ 12–13
СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ВІД ЛЮДИНИ ДО ДЕРЖАВИ

ОБГОВОРІМО

Що таке «сталий розвиток»? Чому виникла така ідея? Які сфери охоплює сталий розвиток і чого він потребує від кожної людини? Чому важливо, щоб кожний мешканець Землі долучився до руху сталого розвитку?

ДІЙМО РАЗОМ

1. Зобразіть у центрі аркуша паперу ваші потреби у вигляді квітки із сімома пелюстками. Кожній пелюстці має відповідати певна ваша потреба: основна (їжа, одяг, житло), гідність, особиста безпека, здоров'я, сім'я, дружба, дозвілля тощо. За допомогою розміру пелюсток покажіть важливість для вас кожної з потреб. Зважайте, що зображена квітка не може бути правильною чи неправильною, у кожного вона буде унікальною.

   Подумайте, за яких умов ви матимете змогу процвітати й почуватися повноцінною людиною. Намалюйте навколо квітки листочки та напишіть на них ключові слова, що позначають необхідні умови для забезпечення ваших потреб.

   Організуйте виставку малюнків і презентуйте ваші «експонати» на загал.

- Що ви дізналися про свої потреби?
- Чи багато спільного / відмінного ви виявили у «квітках» ваших однокласників / однокласниць?
- Як ця вправа, на вашу думку, пов'язана зі сталим розвитком?

2. Перегляньте відео «Глобальні цілі сталого розвитку» *(е-додаток, 12–13.3)*, дайте відповіді на запитання.

- Які проблеми нині є найгострішими для людства?
- Що таке Цілі сталого розвитку? Ким вони були запропоновані?
- Що об'єднує ці Цілі?

ПОМІРКУЙМО

Прочитайте текст і сформулюйте 2–3 думки, що відповідають на запитання в заголовку. Поясніть свої міркування однокласникам / однокласницям.

Як досягти Цілей *сталого розвитку*

Уявіть, що Земля — це величезний космічний корабель, на якому є все потрібне для життя: повітря, вода, їжа. Але ось на борту корабля закінчується паливо, а системи життєзабезпечення починають виходити з ладу. Те саме відбувається зараз із нашою планетою. Людство використовує ресурси Землі швидше, ніж вони відновлюються: ліси зникають, океани забруднюються, а клімат стає більш екстремальним. У чому ж причини?

- Людство споживає занадто багато. Ми витрачаємо багато води й енергії, викидаємо тонни сміття.
- Не всі мають однакові можливості. Деякі люди живуть у розкоші, натомість інші ледве животіють.
- Людина часто думає лише про себе. Ми не замислюємося, як наші дії впливають на довкілля і майбутні покоління.

Що можна зробити?

Знайти відповідь на це запитання допомагають ідеї сталого розвитку. Вони охоплюють соціальні, економічні й екологічні проблеми та спрямовані на добробут нинішніх і майбутніх поколінь. Це означає, що люди мусять використовувати ресурси так, щоб їх вистачило для всіх сьогодні і в майбутньому. Для цього потрібно усвідомити загрози для людства та планети, об'єднати зусилля і почали діяти.

У 2015 році було прийнято Глобальні цілі сталого розвитку. Це план дій для людства, щоб подолати бідність, захистити планету й забезпечити мир та процвітання для всіх. Цілей 17 — вони взаємодоповнюють одна одну в соціальній, економічній та екологічній сферах. Їх досягнення потребує комплексних кроків та різноманітних стратегій.

Досягнення Цілей сталого розвитку вимагає зусиль від урядів держав, організацій і громад, кожного й кожної з нас. Це довгий процес, однак разом ми мусимо й спроможні зробити наш світ кращим.

ОСНОВНІ КРОКИ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Освіта та обізнаність людей щодо ЦСР	Інтеграція ЦСР у національну політику та плани розвитку країн	Партнерство та співпраця: уряди, бізнес, громадянське суспільство
Фінансування та інвестиції	Інновації та технології	Залучення громади

ДІЙМО РАЗОМ

1. Розгляньте зображення. Ілюстрацією до яких частин тексту вони можуть слугувати? Придумайте підписи / заклики до дій під цими зображеннями.

2. Складіть перелік пропозицій, які кожен і кожна з вас може зробити на підтримку Цілей сталого розвитку. Порівняйте їх із документом ООН «Настанови для ледачих із порятунку світу».

Рівень 1. Те, що ти можеш робити, не встаючи з дивана

Диванна зірка

- Економ електроенергію, повністю вимикаючи електроприлади, коли ними не користуються.
- Не бери паперові чеки в магазині.
- Розповсюджуй цікаві публікації про права жінок або зміну клімату, щоб інші люди у твоїй мережі також побачили їх.
- Вимикай джерела світла, які тобі не потрібні.
- Розкажи іншим про свої дії для досягнення глобальних цілей у соціальних мережах.

Рівень 2. Те, що ти можеш робити вдома

Герой домогосподарства

- Приймай 5–10-хвилинний душ, адже для ванни потрібно значно більше води.
- Споживай менше м'яса, птиці та риби, оскільки для їх виробництва потрібно багато ресурсів.
- Викидай відходи правильно, адже їх переробка запобігає зростанню звалищ.
- Купуй мінімально упаковані товари.
- Закрий витоки повітря в помешканні, щоб підвищити його енергоефективність.

Рівень 3. Речі, які ти можеш зробити поза домом

Гарний хлопець у районі

- Купуй місцеві товари.
- Не купуй зайвого і непотрібного.
- Купуй стільки, щоб з'їсти, а не викинути.
- Пересувайся містом якомога більше пішки або на велосипеді.
- Використовуй багаторазову пляшку для води.
- Для покупок бери із собою сумку, а не пластиковий пакет.
- Даруй іншим те, чим сам / сама не користуєшся.

▪ Обговоріть, які з пропозицій у документі збіглися з вашими. Визначте, зіркою якого рівня ви є вже зараз. Що ще можна зробити, щоб додати собі балів?

3. Об'єднайтесь у 4 групи й опрацюйте один із текстів, наведених далі. Запропонуйте 2–3 кроки, які можуть здійснити окрема людина, громада або державний орган для розв'язання проблеми. Заповніть ту частину таблиці, яка стосується вашого тексту. Поділіться вашими думками з класом.

Що можу зробити я (моя відповідальність)	Що має зробити громада (відповідальність громади)	Що повинна зробити влада (відповідальність держави)

Для групи 1

У холодну пору року слід подбати про теплу оселю. І почати варто зі звичайних батарей. Їх можна пофарбувати в темний колір. Адже гладенька й темна поверхня віддає майже на 10 % тепла більше. Старі батареї бажано замінити сучасними, більш ефективними. Щоб батарея гріла повітря в кімнаті, а не зовнішню стіну, варто за батареєю встановити тепловідбивний екран. Його можна купити в магазині або зробити зі шматка фанери, пофарбувавши сріблястою фарбою. Також слід подбати про те, щоб батареї не закривали меблі чи штори — відкрита батарея підвищить температуру повітря в приміщенні на 1–3 °С.

Для групи 2

Побутова техніка полегшує наше життя, але при цьому споживає багато електроенергії. Для електроприладів уведено класи енергоспоживання, які позначають латинськими літерами від A до G. Най-

вищий клас енергоефективності позначають літерою A, найнижчий — літерою G. Постійне вдосконалення побутової техніки дозволило ввести класи енергоспоживання A+ і A++ для енергоефективних приладів.

Електроенергію можна економити, якщо правильно користуватися побутовою технікою. Наприклад, прати білизну при температурі 30 °C замість звичних 40, щоб зекономити близько 40 % електроенергії. Під час приготування їжі вмикати конфорки на повну потужність потрібно лише для закипання рідини. Суп не приготується швидше, якщо кипітиме «ключем», але при інтенсивному кипінні електроенергії витрачається більше. Води в електричний чайник варто наливати стільки, скільки необхідно, а кришка під час кип'ятіння має бути щільно закритою, щоб заощадити понад третину електроенергії протягом року. Певних правил потрібно дотримуватися і під час використання холодильника. У нього не можна ставити нічого гарячого і навіть теплого, щоб уникнути витрат енергії на охолодження. Діставши продукти з холодильника, слід швидко закрити його дверцята.

Для групи 3

Щоосені українські міста й села огортає дим від спаленого листя. Ця давня традиція з року в рік шкодить здоров'ю людей і довкіллю. Під час спалювання листя в повітрі з'являється не тільки дим, а й суміш токсичних речовин, які з кожним вдихом проникають у легені й підвищують ризик серцево-судинних, онкологічних та хронічних захворювань. Спалювання сухої рослинності не лише забруднює атмосферу, а й руйнує ґрунти, знищує корисних комах та водночас створює реальну загрозу пожеж. Ця практика досі існує через незнання про шкідливі наслідки таких дій, а також через недотримання положень законів. Утім штрафи за випалювання сухостою й листя великі, а підпали в умовах дії воєнного стану можуть бути кваліфіковані як кримінальне порушення, що матиме наслідком кримінальне покарання.

Альтернатива ж проста й безпечна: компостування та мульчування. Ці екологічні методи не лише усувають проблему спалювання сухого листя, а й збагачують ґрунт поживними речовинами.

Для групи 4

У прибудинкових сміттєвих контейнерах або біля них можна побачити застарілі або непрацюючі телефони, електрочайники, мікрохвильовки і навіть холодильники. Далі цю техніку відправляють на сміттєвий полігон, а не на утилізацію, хоча електроніка містить багато дорогих мате-

ріалів. Наприклад, у загальній масі таких відходів може бути близько 20 % міді, а також золото, срібло, рідкоземельні елементи тощо.
З іншого боку, такі відходи є токсичними й небезпечними для довкілля. Вони містять багато пластику й вогнетривких оксидів, які розкладаються і забруднюють довкілля. Важкі метали (свинець, ртуть, кадмій, хром тощо) проникають у грунт і воду, викликаючи серйозні захворювання у людей і тварин.
Маса електронних відходів постійно зростає. Вона вже становить до 10 % вмісту звалищ і спричинює утворення 70 % шкідливих сполук від сміття. У великих містах існують компанії, що спеціалізуються на утилізації такого сміття, однак їхня кількість занадто мала.
В Україні розроблено законопроєкт про відходи електричного та електронного обладнання. Подібні норми вже діють у 78 країнах світу, завдяки цьому в Німеччині, зокрема, переробляють приблизно 45 % від загального обсягу проданого обладнання, у Швеції — близько 60 %, у Швейцарії — понад 75 %.

4. Нині більш як половина населення світу проживає в містах, а до 2050 року прогнозують, що ця цифра зросте до двох третин усіх, хто живе на нашій планеті. Майбутнє людства — це міста з комфортними умовами для людини будь-якого віку та інтересів. А це означає, що міста мають бути зеленими, не засміченими відходами, із чистим повітрям, належною інфраструктурою і місцями для спорту, відпочинку та спілкування з природою.

Уявіть, що ви — депутати / депутатки місцевої ради. Ознайомтеся з переліком проєктів і, працюючи в групі, виберіть серед них 5–6 справді корисних для вашого міста. Представте ваш план реконструкції міста класові, зауважуючи, як він відповідає цілям сталого розвитку.

1. Побудувати в місті мережу велосипедних доріжок завдовжки 10 км.
2. Забезпечити своєчасну систему сповіщення громадськості у випадку надзвичайних ситуацій.
3. Відкрити більше торгових центрів.
4. Розбудувати більше парків і скверів.
5. Створити краєзнавчий парк-музей для збереження культурної і природної спадщини міста.
6. Побудувати новий кінотеатр.
7. Облаштувати платні місця для паркування автомобілів у зеленій зоні відпочинку та біля житлових будинків.
8. Облаштувати в парках і скверах міста місця для людей з інвалідністю.
9. Дозволити працювати казино, щоб збільшити надходження коштів у місцевий бюджет.

ПІДСУМУЙМО

1. Розмістіть у кутках класу плакати «ТАК», «НІ», «Не знаю». Проголосуйте «ногами» (станьте під відповідний плакат) за / проти тверджень, наведених нижче. Свій вибір аргументуйте.

   А Застосування безвідходних технологій є ознакою переходу до сталого розвитку.

   Б Ситуацію зі скороченням кількості відходів в Україні можуть поліпшити дії влади.

   В Зміни клімату мене особисто не стосуються.

   Г Людство має відмовитися від використання теплових двигунів.

2. Уявіть, що світ — це велика комп'ютерна гра. У 2015 році ми отримали нове оновлення для цієї гри — Цілі сталого розвитку. Це був план, щоб зробити кращим, здоровішим і справедливішим наш світ. Але він постійно змінюється, як і будь-яка гра отримує нові патчі. Отже, з того часу багато що змінилося.

   - У грі з'явилися нові монстри — пандемія COVID-19 була несподіванкою для всіх і продемонструвала, що людство не готове розв'язувати настільки глобальні проблеми. Тому нам довелося змінити правила гри, щоб убезпечитися від таких «монстрів».
   - Карта світу змінилася — кліматичні зміни роблять нашу планету менш безпечною. Погода стає все більш екстремальною, а деякі місця на планеті вже не є придатними для життя. Тому нам потрібно терміново змінювати свій маршрут і шукати нові рішення.
   - У нашій грі з'явилися нові суперздібності — це нові технології, наприклад штучний інтелект. Вони можуть допомогти нам розв'язати багато проблем, але їх потрібно використовувати з розумом.

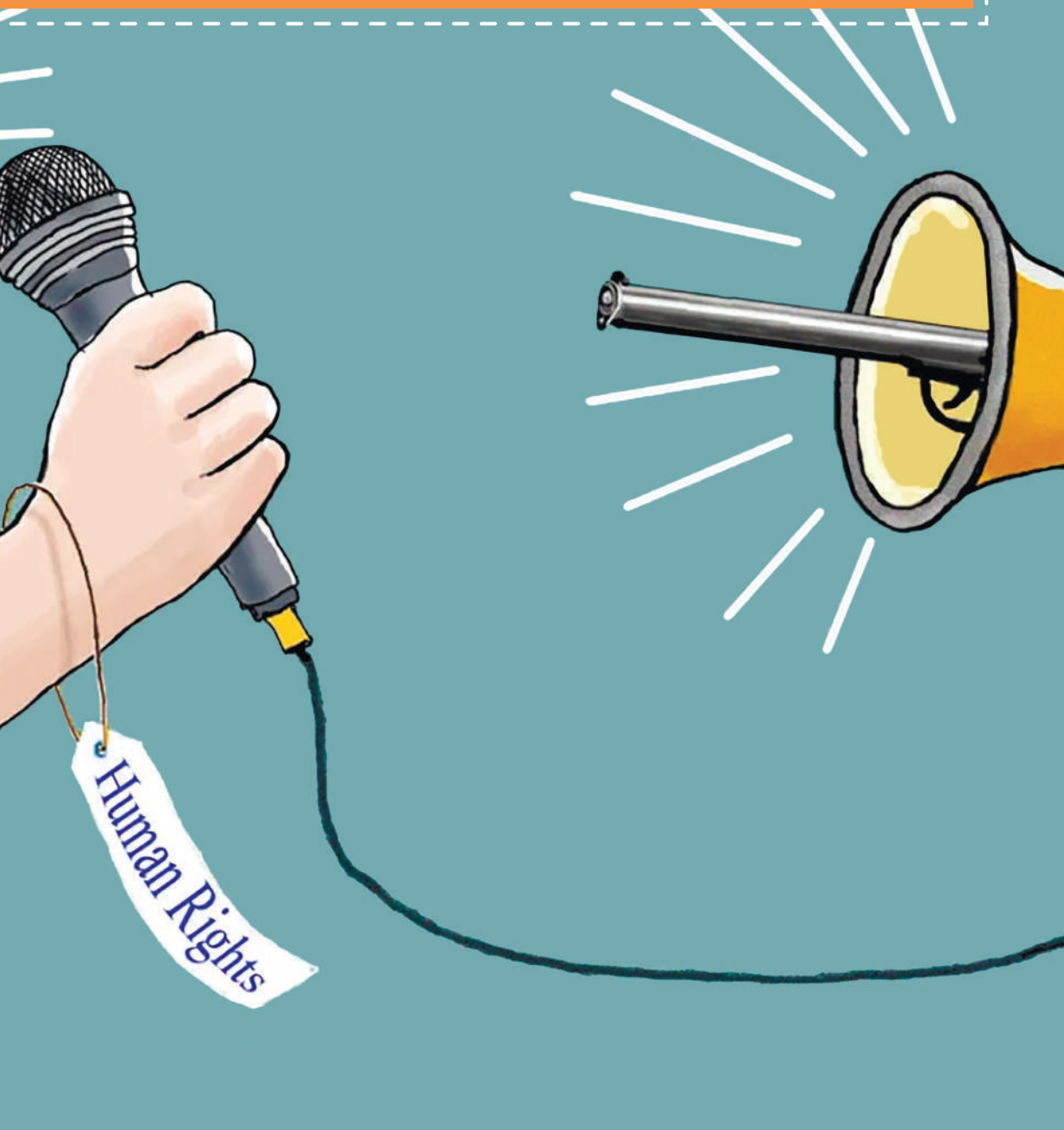
Які нові проблеми, крім пандемії та кліматичних змін, на вашу думку, існують у світі? Які технології можуть допомогти розв'язати ці проблеми? Що ви можете зробити особисто, щоб світ став більш сталим?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Створи плакат (презентацію) про одну з Глобальних цілей сталого розвитку.
2. Продумай і запропонуй однокласникам / однокласницям план проведення екологічної акції у вашому закладі освіти чи місцевій громаді.

Виконай в **е-додатку** завдання 12–13.1, 12–13.2, 12–13.4.

§ 14
ІНФОРМАЦІЯ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ. ВПЛИВ МАСМЕДІА НА СУСПІЛЬСТВО

ОБГОВОРІМО

Пригадайте з різних предметів (історії, інформатики, мови), що таке інформація. У яких формах вона існує? А що таке масмедіа? Що до них належить?

ДІЙМО РАЗОМ

Дослідіть свій медіапростір за наведеним алгоритмом.

1. Поміркуйте, користуванню якими медіа ви віддаєте перевагу у відсотковому співвідношенні: інтернет, соціальні медіа (YouTube, Instagram, TikTok, Facebook, тощо), телебачення, радіо, друковані видання.
2. Зобразіть наведені медіа секторами на круговій діаграмі «Мій медіапростір» відповідно до відсоткового співвідношення у користуванні ними.

3. Об'єднайтеся в трійки й по черзі поділіться результатами вашого дослідження.

- Що спільного і що відмінного ви виявили?
- Скільки часу в середньому на день ви витрачаєте на інформацію в медіа?
- Яку роль відіграють медіа у вашому житті? А в житті суспільства?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст, відповідаючи на запитання.

- Яким вимогам має відповідати інформація в умовах демократії?
- Що таке свобода слова?
- Як свобода слова пов'язана з демократією?
- Як медіа впливають на людей і суспільство?
- Чому масмедіа відіграють важливу роль у демократичному суспільстві?

Яка роль інформації та масмедіа *в демократичному суспільстві*

Уявіть великий пазл, кожна частина якого містить певну інформацію. Коли ми збираємо пазли разом, то отримуємо цілісну картину. Так і в суспільстві — інформація є будівельним матеріалом, з якого люди формують свої думки, погляди та ухвалюють рішення.

У демократичній державі інформація відіграє ключову роль. Вільний доступ до неї допомагає громадянам бути поінформованими про те, що відбувається в державі та світі, приймати обґрунтовані рішення, робити вільний вибір і брати активну участь у суспільному житті.

В умовах демократичного суспільства інформація повинна бути правдивою, повною, своєчасною, корисною і зрозумілою. Важливо, щоб вона була ***доступною і прозорою*** для всіх, тобто органи державної влади, місцевого самоврядування та їхні представники / представниці мають оприлюднювати інформацію про свою діяльність й ухвалені рішення, щоб громадяни / громадянки могли розуміти й перевіряти дії влади.

Однією з найважливіших свобод у будь-якому демократичному суспільстві є свобода слова. Це право людини вільно висловлювати свої думки, писати та публікувати інформацію, дотримуючись закону. Конституція України (стаття 34) гарантує всім громадянам право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Проте свободу слова може бути обмежено законом, якщо це потрібно для забезпечення національної безпеки, громадського порядку чи захисту репутації людей і спільнот. Утім, таке обмеження, як цензура, — конт-

роль влади за тим, що можна публікувати, показувати, друкувати, — неприпустима в демократичному суспільстві.

Основним каналом отримання інформації є ***масмедіа*** — усе те, за допомогою чого ми дізнаємося новини, дивимося фільми, слухаємо музику, спілкуємося: газети, журнали, телебачення, радіо, реклама, інтернет. Медіа мають великий вплив на життя кожної людини і на суспільство в цілому.

ВПЛИВ МЕДІА НА СУСПІЛЬСТВО

Інформування: повідомляють про важливі події

Освіта: допомагають людям у пізнанні нового

Обговорення: дають змогу обмінюватися думками з різних проблем

Формування: створюють уявлення і цінності, виховують поведінку та стиль життя людей

Масмедіа (або засоби масової інформації) призначені для того, щоб доносити інформацію до великої аудиторії. Такі гіганти, як телеканали чи популярні сайти, доносять новини до мільйонів людей, впливаючи на них. У демократичному суспільстві масмедіа — це не просто джерела новин, вони допомагають людям бути обізнаними, захищають їхні права і сприяють розвитку демократії.

Масмедіа і журналісти / журналістки, які в них працюють, є важливим інструментом забезпечення свободи слова. Вони сприяють формуванню громадської думки й активної громадянської позиції. Їх часто називають «четвертою владою», адже масмедіа можуть контролювати діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування та окремих чиновників шляхом викриття зловживань і корупції. Однак силу масмедіа може бути використано як на благо, так і на шкоду людині, спільноті чи суспільству загалом. Тож важливо бути критичними і грамотними споживачами інформації, уміти відрізняти факти від фейків та протидіяти маніпулюванню своєю свідомістю.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Наведіть 1–2 приклади впливу медіа на життя суспільства в різних сферах. Запишіть їх у таблицю. Обміняйтеся результатами роботи з однокласниками / однокласницями.

Вплив масмедіа на різні сфери суспільного життя				
Соціальні проблеми	Політика та вибори	Споживання	Культура та освіта	Спосіб життя та мода

- Які думки, викладені в тексті, підтверджує створена вами таблиця?

2. Об'єднайтеся в 4 групи. Знайдіть у стрічці новин в інтернеті цікаву подію або виберіть її із життя шкільної спільноти або місцевої громади. У кожній групі підготуйте щодо цієї події пост для соціальної мережі (кілька речень), дотримуючись однієї з наведених позицій.

Позитивна оцінка: Це нам дуже подобається (ми задоволені).

Негативна оцінка: Це погано (не треба було цього робити, не на часі).

Негативна оцінка: Це сумнівно (навряд чи щось із того буде).

Нейтральна оцінка: Це нас не стосується (нам байдуже).

- По черзі презентуйте результати групової роботи на загал, не повідомляючи, з якої позиції ви створили новину, а представники / представниці інших груп мають її прокоментувати.

- Якого досвіду роботи з інформацією в масмедіа ви набули?
- Які висновки можна зробити?

3. Проведіть голосування з кожного твердження по черзі, обравши одну позицію — «так» або «ні». Власну думку аргументуйте. У разі розбіжності думок з того чи іншого твердження, проведіть мінідискусію.

А Медіа транслюють лише достовірну інформацію.
Б Медіа висвітлюють факти, не нав'язуючи ставлень та оцінок.
В Медіа об'єктивно представляють усі групи і спільноти людей.
Г Медіа формують ставлення людей до проблем, подій, учинків людей.

4. Проаналізуйте одну з інфографік соціологічного дослідження «Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни», яке тривало з 18 по 27 січня 2023 року. *(Джерело 10)*

Які враження справили на вас наведені в інфографіці результати? Якби ви були учасниками / учасницями такого опитування, то як би оцінили рівень свободи слова в нашій державі (який бал ви б вибрали)? Чому?

5. На сайті Інституту масової інформації є щомісячна рубрика «Барометр свободи слова», яка відображає ситуацію з діяльністю журналістів в Україні. Перегляньте фрагмент інфографіки «Свобода слова в жовтні 2024 року». *(Джерело 11)*

- Чому, на вашу думку, ця рубрика має таку назву?
- Про що свідчать наведені в інфографіці цифри?
- Чи є, на вашу думку, професія журналіста / журналістки ризикованою або небезпечною? Чому?

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Свобода слова — це право людини вільно висловлювати свої думки і погляди, писати та публікувати інформацію, дотримуючись закону.

Медіа — це комунікаційні канали, через які поширюють новини, повідомлення, музику, кіно, іншу інформацію (газети, журнали, телебачення, радіо, реклама, інтернет).

Масмедіа, або засоби масової інформації, — це різновид медіа, призначений для одночасного донесення інформації до великої аудиторії.

ПІДСУМУЙМО

Ознайомтеся з прогнозами щодо майбутніх проблем у розвитку масмедіа впродовж 20 років.

• *Штучний інтелект та персоналізація.* ШІ все більше проникатиме у сферу медіа, створюючи персоналізований контент для кожного користувача. Алгоритми зможуть аналізувати наші інтереси, звички й навіть емоції, пропонуючи нам саме ту інформацію, яка нас цікавить. Це може призвести до створення «інформаційних бульбашок», коли кожен користувач / кожна користувачка отримує лише ту інформацію, яка підтверджує його / її погляди й негативно впливає на об'єктивність сприйняття дійсності.

• *Розширена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR).* Ці технології дадуть змогу створювати більш інтерактивний та занурювальний досвід споживання контенту. Новини, фільми й навіть рекламу можна буде переглядати у форматі VR, що відкриє нові можливості для розповіді історій та взаємодії з аудиторією.

• *Роль соціальних мереж.* Соціальні мережі продовжуватимуть домінувати в інформаційному просторі, але їхня роль може змінитися. Можливо, з'являться нові платформи, які поєднають функції соціальних мереж, месенджерів та електронної комерції.

• *Проблема фейкових новин.* Боротьба з фейковими новинами стане ще актуальнішою. Можливо, з'являться нові технології для їх виявлення і блокування, а також механізми відповідальності за поширення дезінформації.

- Які із цих прогнозів видаються вам найбільш правдоподібними?
- Як суспільство може відповідати на такі виклики?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Щорічно 3 травня, починаючи з 1992 року, за ініціативи ООН відзначають Всесвітній день свободи преси. Створи постер / листівку до цього дня. Додай до зображення слоган (коротке гасло), що відображатиме суть / значення свободи преси в демократичній державі. Результати роботи презентуй у класі. Розмістіть усі створені вами постери / листівки на сайті школи (з дозволу адміністратора / адміністраторки сайту).

2. Створи власний блог або канал на YouTube з теми, яка тебе цікавить. Спробуй донести свою думку до аудиторії й отримати зворотний зв'язок.

Виконай в **е-додатку** завдання 14.1 і 14.2.

§ 15
ПРОТИДІЯ ПРОПАГАНДІ ТА МАНІПУЛЮВАННЮ СВІДОМІСТЮ

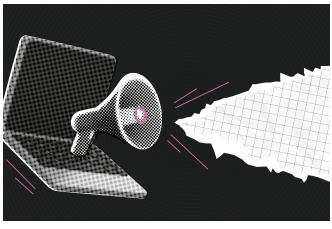
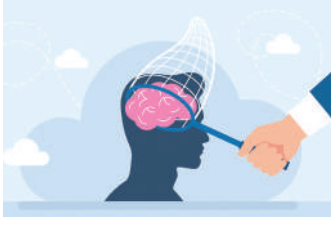
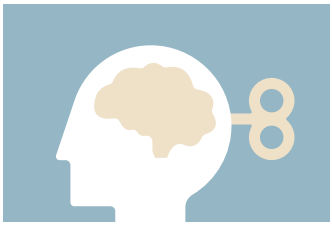
ОБГОВОРІМО

Чи завжди те, що ми переглядаємо в новинах, є правдою? Чому новинна інформація може бути упередженою або неточною? Наведіть приклади. Чи впливає те, що ми дізнаємося з медіа, на наше сприйняття світу? Що можна зробити, щоб зупинити поширення неправдивої інформації?

Що таке маніпулювання свідомістю? А що ви розумієте під пропагандою? Як співвідносяться ці поняття? Чи важливо, на вашу думку, вміти протидіяти таким явищам? Чому?

ДІЙМО РАЗОМ

1. У парах оберіть одне із зображень. Маніпулювання свідомістю чи пропаганду воно ілюструє? Чому ви так думаєте?
2. Об'єднайтеся в четвірки й обговоріть результати роботи в парах. Поверніться до запитань про сутність понять *маніпулювання свідомістю* та *пропаганда* на початку заняття. Як тепер ви на них відповісте? Узгодьте відповіді на ці запитання в групі й запишіть їх. Презентуйте результати групової роботи на загал.

3. Зверніться до словника заняття і ще раз уточніть ці поняття.

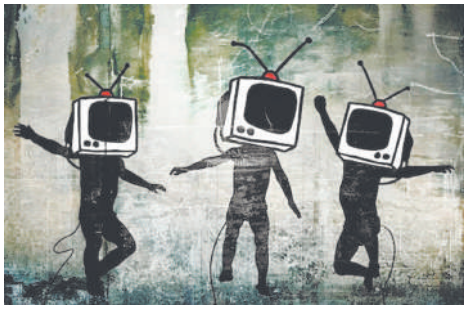
ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст. Сформулюйте до нього 4–5 закритих і 1–2 відкритих запитання, у парах дайте відповіді на них.

Як розпізнати
пропаганду та маніпуляції свідомістю

Ви вже знаєте, що медіа чинять значний вплив на спосіб життя і мислення, настрої і бажання, поведінку та стиль життя людей.

Однак медіа можуть і маніпулювати суспільною свідомістю. Уявіть, що ви берете участь у грі, де вас намагаються ошукати. Пропаганда і маніпуляція схожі на такі ж ігри, але в реальному житті.

ОСНОВНІ ПРИЙОМИ ПРОПАГАНДИ І МАНІПУЛЯЦІЇ

Спрощення

Складні проблеми подаються дуже просто, часто з використанням стереотипів. Наприклад: «Усі проблеми в країні через уряд»

Дезінформація

Поширення неправдивої інформації, щоб увести в оману. Наприклад: «Фейкові новини про те, що вакцина від COVID-19 містить мікрочипи»

Узагальнення

Інформація перебільшується або узагальнюється, щоб створити враження, що це стосується всіх. Наприклад: «Усі політики — брехуни»

Маніпуляція мовою

Використання слів з негативним або позитивним забарвленням. Наприклад, замість *учасник протесту* вживають *бунтівник*

Емоційне забарвлення

Використання емоційних слів та образів, щоб викликати певну реакцію. Наприклад: «Щасливі люди їдять це морозиво»

Повторення

Повторення думки кілька разів, щоб вона запам'яталася. Наприклад, рекламні слоган

Перекладання відповідальності

Перекладання вини на когось іншого. Наприклад: «Я запізнився / запізнилася через затори»

Асоціації

Створення позитивних або негативних асоціацій із певним об'єктом або ідеєю. Наприклад, політична реклама асоціює кандидата з позитивними образами, як-от сім'я або природа

Якщо ви будете поінформованими щодо цих прийомів, ви зможете:

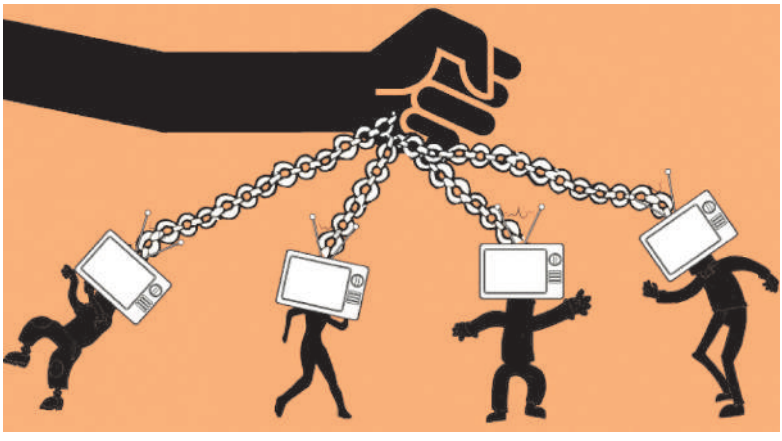
• краще ***розпізнавати***, коли вас намагаються ввести в оману, і не піддаватися маніпуляції;

• ***розвивати критичне мислення***, тобто не приймати інформацію на віру, а ставити запитання, перевіряти факти й аналізувати, чи є в повідомленні спроба вплинути на вас. Наприклад, якщо хтось каже, що всі так роблять, ви можете запитати себе, чи це правда;

• ***ухвалювати рішення*** усвідомлено, розпізнавати, коли хтось намагається вплинути на ваші почуття чи поведінку всупереч вашим інтересам. Наприклад, у соціальних мережах можуть поширювати неправдиву інформацію, щоб викликати страх або злість. Якщо ви знаєте, як таке «працює», ви зможете пояснити це собі й іншим і допомогти не піддаватися впливу;

• ***бути більш відповідальними*** в поширенні інформації і не перетворюватися на джерело поширення неправдивих чи шкідливих повідомлень.

Інформація є зброєю, якщо її використовують для домінування над опонентом, зниження його мотивації і моральної стійкості. Існує навіть такий термін — інформаційна війна. Це вплив на населення іншої країни через поширення певної інформації, а також захист громадян власної країни від такого впливу. Головна мета такої війни — змусити опонента / опонентку думати або діяти так, як вигідно іншій стороні. Наприклад, поширення фейкових новин через соціальні медіа для пропаганди, кібератаки чи маніпулювання даними.

Під час збройної агресії Росії проти України інформаційна війна стала частиною нашого життя. Через медіа агресор поширює брехню, щоб ввести українців в оману. Тому важливо навчитися розпізнавати інформаційний вплив і протистояти йому. Такі важливі знання і навички допоможуть вам бути більш свідомими й відповідальними громадянами / громадянками України.

ДІЙМО РАЗОМ

1. Уявіть, що в соціальних мережах поширюється новина про те, що з'явився новий вид вірусу, який може призвести до глобальної пандемії. Стверджують, що вірус смертельний, від нього немає ліків, а уряд приховує інформацію про масштаби проблеми.

Чи є це, на вашу думку, прикладом маніпуляції? Чому? Які ознаки маніпуляції ви виявили? У чому, на вашу думку, мета такої новини? Чи може це роз'єднати суспільство? Як розпізнати таку новину?

2. Працюючи в групах, відкрийте сайт «Стоп-фейк» (StopFake) або аналогічний йому. Виберіть новину для аналізу. Прочитайте подану інформацію і з'ясуйте, у чому суть маніпуляції. Чому це фейк? Який із зазначених у тексті прийомів використали автори медіановини?

3. Перегляньте відео «Як розпізнати маніпуляції в медіа. Покрокова інструкція» *(е-додаток, 15.3)*. На його основі створіть і запишіть поради «Як протидіяти маніпуляціям у масмедіа».

4. Порівняйте складені вами поради з поданим нижче алгоритмом (*адаптовано за джерелом 12*). Додайте необхідні пункти до своїх порад.

АЛГОРИТМ ПЕРЕВІРКИ ІНФОРМАЦІЇ: КРОК ЗА КРОКОМ ДО ІСТИНИ

1. Ідентифікація джерела. Хто є автором / авторкою? Це авторитетне джерело (наукове видання, відомий експерт)? Чи це анонімний блог або соціальна мережа? Які мотиви в автора / авторки? Чи є в нього особиста зацікавленість у поширенні цієї інформації?

2. Аналіз змісту. Чи логічно побудовано аргументи? Чи відсутні протиріччя? Чи наводить автор / авторка конкретні факти, дані, цитати? Чи є посилання на першоджерела? Чи відсутні очевидні помилки, перебільшення, викривлення? Чи намагається автор / авторка маніпулювати емоціями читача замість того, щоб подавати факти?

3. Перевірка фактів. Чи збігаються факти щодо цього ж питання в інших надійних джерелах? Чи актуальна інформація? Чи немає новіших даних, які можуть її спростувати? Чи правильно пояснено факти? Чи не вирвано їх із контексту?

4. Оцінка достовірності джерела. Яку репутацію має джерело? Чи є в нього історія поширення неправдивої інформації? Хто фінансує це джерело? Чи може це вплинути на об'єктивність інформації?

5. Аналіз мови і тону. Чи використовують у джерелі емоційну мову для маніпуляції? Чи є очевидні ознаки упередженості? Чи спрощують складні питання?

6. Перевірка на фейки. Якщо є зображення, чи трапляється воно в інших джерелах? Чи відповідають дати подій на фото або відео? Чи є «сліди» роботи фоторедактора / фоторедакторки?

7. Висновок. Наскільки ви довіряєте цій інформації на основі проведеної перевірки? Чи потрібно шукати додаткові джерела для підтвердження або спростування інформації?

5. Відкрийте будь-який новинний сайт. Виберіть новину і колективно проаналізуйте її на основі складених вами порад.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Маніпулювання свідомістю — це прихований вплив на думки, почуття чи дії людини, щоб змусити її зробити щось, чого вона не хоче. Наприклад, коли в рекламі використовують емоції, щоб змусити людину купити товар, який їй насправді не потрібен.

Пропаганда — це поширення ідей, думок або інформації, щоб вплинути на думки, почуття або поведінку людей. Наприклад, це може бути реклама, яка переконує купити певний товар, або повідомлення, яке закликає підтримати якусь ідею чи подію. Пропаганда може бути як позитивною (наприклад, заклики берегти природу), так і негативною (коли інформація спотворюється, щоб обдурити людей).

Інформаційна війна — це вплив на населення іншої країни в мирний або воєнний час через поширення певної інформації, а також захист громадян власної країни від такого впливу.

ПІДСУМУЙМО

Поділіться своїми думками з наведених питань.

- Які чинники можуть вплинути на те, як подають інформацію в масмедіа?
- Як можна перевірити достовірність інформації в мережі?
- Чому важливо перевіряти інформацію, перш ніж її поширювати?
- Як можна захистити себе і своїх близьких в умовах інформаційної війни?

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

Сформулюй і запиши короткий висновок до заняття, у якому зазнач:

1) як пов'язані між собою поняття *маніпулювання свідомістю*, *пропаганда*, *інформаційна війна*;
2) що є найбільш дієвими засобами протидії цим явищам.

Виконай в **е-додатку** завдання 15.1, 15.2 і 15.4.

§ 16
ПРИВАТНІСТЬ І БЕЗПЕКА У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ

ОБГОВОРІМО

Чи знаєте ви, хто переглядає ваші фото та повідомлення в інтернеті? Чи траплялася ситуація, коли у вас або ваших знайомих зламали акаунт чи використали чужі дані?

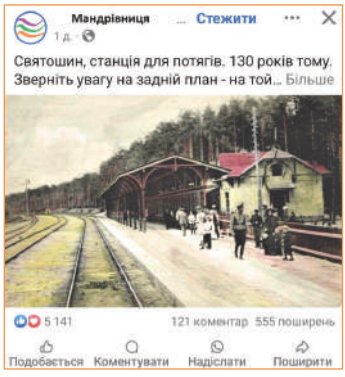
Що таке *приватність*? Які особисті дані ви залишаєте в інтернеті? Чому важливо захищати свою приватність у віртуальному просторі?

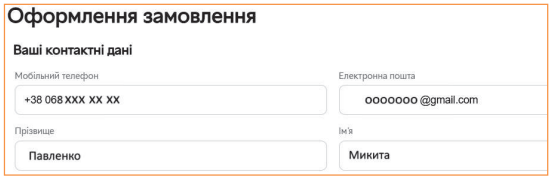
ДІЙМО РАЗОМ

1. Розгляньте фрагменти повідомлень із соціальних мереж. Чи можна публікувати у відкритому доступі в інтернеті таку інформацію? Чому?

Моя адреса:
Київ, вул. Зелена, 49, кв. 94

2. Проведіть «мозковий штурм» з теми «Які загрози є в інтернеті?». Проаналізуйте створений вами перелік. За наявності схожих ідей об'єднайте їх у групи. Обговоріть. Який висновок можна зробити?

ПОМІРКУЙМО

Опрацюйте текст і дайте відповіді на запитання.

Який світ називають віртуальним? Коли цей світ є дружнім до людини? Чи може він нести ризики та загрози? Якщо так, то які? Як убезпечити себе в інтернет-середовищі?

Наш віртуальний світ:
можливості та небезпеки

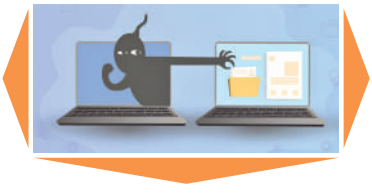
У сучасному житті віртуальний світ стає невід'ємною частиною нашого повсякдення. Віртуальний світ — це простір, створений за допомогою комп'ютерних технологій. У ньому користувачі / користувачки можуть взаємодіяти з об'єктами та іншими користувачами в режимі реального часу: спілкуватися, навчатися, розважатися, творити й шукати однодумців.

Однією з ключових характеристик віртуального світу є його ***безмежність***. Тут ми маємо доступ до величезної кількості інформації і ресурсів, можемо створювати власний контент і ділитися думками та ідеями з людьми в усьому світі.

Водночас подорожі віртуальним світом не завжди безпечні. Одним із ризиків є порушення приватності, і, як наслідок, можливість витоку особистих даних користувачів. Приватність в інтернеті — це право кожної людини на збереження своєї особистої інформації. Тобто людина сама вирішує, якою інформацією про себе ділитися з іншими в мережі, а якою — ні.

ЧОМУ ПРИВАТНІСТЬ ВАЖЛИВА

Захист від шахраїв
Шахраї / шахрайки можуть скористатися твоїми даними, щоб обдурити тебе або завдати шкоди

Захист від небажаної уваги
Деякі люди можуть використовувати інформацію для того, щоб ображати або переслідувати тебе

Захист від створення негативного образу тебе
Інформація, яку ти публікуєш в інтернеті, може вплинути на те, як тебе «бачитимуть» інші

Інтернет — це інструмент, який відкриває перед нами безмежні можливості. Однак його може бути використано як у добрих, так і в поганих намірах. Тож важливо розуміти, які небезпеки чатують на нас у віртуальному світі.

Виявити джерело небезпеки зазвичай надскладно, адже такі користувачі можуть мати вигадане ім'я і створений у мережі образ. Вони надають недостовірну інформацію про себе і пропонують сторінки сайтів, що схожі на реальні.

Захистити себе у віртуальному просторі допоможуть прості правила, яких слід дотримуватися за замовчуванням.

ЗАГРОЗИ ВІРТУАЛЬНОГО СВІТУ

Кібербулінг — образи, погрози, цькування із застосуванням цифрових технологій

Фішинг — виманювання в жертви особистих даних, як-от паролі, фінансова інформація, персональні ідентифікаційні номери

Злам акаунтів та розсилка вірусів

Шахрайство — фейкові магазини, які пропонують товари за заниженими цінами і не мають наміру їх доставляти

Невідповідний контент — матеріали порнографічного та насильницького характеру або просто неприємні для перегляду зображення та відео

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ В ІНТЕРНЕТІ

Не зустрічайся з тими, з ким спілкуєшся в інтернеті, без відома батьків

Будь обережним / обережною з особистою інформацією, не повідомляй нікому в інтернеті свій номер телефону, адресу, геолокацію, свої паролі

Нічого не купуй в інтернеті без дозволу батьків, не всі пропозиції є надійними й чесними

Будь ввічливим / ввічливою зі своїми віртуальнимим друзями / подругами, нікого не ображай

Захищай свій комп'ютер антивірусною програмою

Порадься з батьками, якщо опинишся у складній ситуації

Не завантажуй і не відкривай файли, які надсилають незнайомці / незнайомки: вони можуть містити небезпечні віруси. Не заходь на сумнівні сайти, не відповідай на спам-повідомлення

Сучасний віртуальний світ — це величезний простір можливостей і викликів. Він потребує від нас уважності, критичного мислення й уміння оцінювати інформацію. І тоді він відкриє нові горизонти для життя та освіти, даючи змогу задовольняти наші потреби і здійснювати мрії.

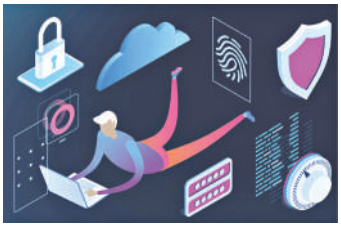
ДІЙМО РАЗОМ

1. У парах / трійках обговоріть наведені ситуації. Розподіліть їх у таблиці за типами загроз в інтернеті. Потім із кожної колонки виберіть 1–2 ситуації і запропонуйте спосіб, щоб уберегтися від загрози.

- Поширення чуток: створення і поширення неправдивої інформації про іншу людину.
- Фальшиві онлайн-магазини: створення підроблених сайтів відомих брендів для збору платіжних даних клієнтів.
- Образливі повідомлення: розповсюдження в соціальних мережах образливих коментарів, фотографій або відео.
- Листи від банку: електронні листи, які імітують повідомлення від банку з проханням перевірити або оновити персональні дані.
- Виграші в лотереї: повідомлення або електронні листи про виграш великої суми грошей з умовою перерахування комісії.
- Продаж товарів, яких немає в наявності: отримання передоплати за товар, який не буде доставлено.
- Виключення з груп: видалення користувача / користувачки із чатів або груп без пояснення причин.

Шахрайство	Кібербулінг	Фішинг	Витік особистих даних

2. Продовжуючи працювати в парах або трійках, виберіть одну ситуацію, проаналізуйте її і дайте відповіді на запропоновані запитання.

А Фальшивий інтернет-магазин

Поясніть, як можна перевірити, чи існує магазин насправді. Які ознаки свідчать про можливе шахрайство?

Олена знайшла в соціальній мережі рекламу магазину, який пропонував брендові кросівки за низькою ціною. Вона перейшла за посиланням, оформила замовлення і оплатила товар. За кілька днів магазин не відповідав на повідомлення, а товар так і не надіслали.

Б Виграш у лотерею

Поясніть, чому це повідомлення може бути шахрайським. Як діяти у випадку отримання таких пропозицій?

Іван отримав на електронну пошту повідомлення про те, що він виграв смартфон у лотерею, у якій навіть участі не брав. Для отримання виграшу йому запропонували сплатити «податок» у розмірі 500 гривень. Іван переказав гроші, проте смартфон так і не отримав.

В Лист від банку

Поясніть, як можна зрозуміти, що це фішинг. Що потрібно робити, якщо отримуєш подібний лист?

Марія отримала електронний лист нібито від свого банку. У листі повідомлялося, що її акаунт заблоковано, а для його розблокування слід перейти за посиланням і ввести логін та пароль. Марія виконала ці дії, а через кілька годин з її рахунка «зникли» гроші.

Г Дешеві квитки

Поясніть, як перевірити, чи сайт існує насправді. Що робити, якщо дані банківської картки потрапили до шахраїв?

Андрій хотів купити квитки на концерт і знайшов сайт, який пропонував квитки дешевше, ніж офіційний ресурс. Він перейшов за посиланням, увів дані своєї банківської картки, але квитки так і не отримав. За кілька днів з його рахунка «зникли» гроші.

Д Образливі коментарі

Поясніть, як Катя могла захиститися від кібербулінгу. Як можна допомогти людині, яка стала жертвою булінгу?

Катя опублікувала своє фото в соціальній мережі. Під фото почали з'являтися образливі коментарі від однокласників та одноклассниць, які висміювали її зовнішність. Катя почала уникати спілкування з друзями / подругами й видалила свій акаунт.

Е Поширення чуток

Поясніть, що Максим може зробити, щоб зупинити поширення чуток. Як можна підтримати друга, який став жертвою кібербулінгу?

Хтось створив у соціальній мережі фейковий акаунт від імені Максима й почав публікувати неправдиву інформацію про нього. Однокласники й однокласниці почали обговорювати ці пости — так Максим став об'єктом насмішок.

Ж Друзі в біді

Поясніть, як переконатися, що повідомлення справді надіслав ваш друг / надіслала ваша подруга. Що робити, якщо отримуєш такі прохання?

Оксана отримала в соціальній мережі повідомлення від свого друга, у якому він писав, що потрапив у біду й терміново потребує грошей. Дівчина переказала гроші, однак пізніше з'ясувалося, що акаунт друга було зламано, а це повідомлення надіслали шахраї.

З Злам акаунта

Поясніть, як уникнути зламу акаунтів.

Аліна використовувала один і той самий пароль для всіх своїх акаунтів. Якось її акаунт у соціальній мережі зламали, і шахраї почали надсилати повідомлення її друзям із проханням про гроші.

3. У групах сформулюйте кілька порад для батьків, які допоможуть їм убезпечити дітей від загроз віртуального світу. Складіть спільну пам'ятку з такими правилами. Обговоріть, як можна донести цю інформацію до батьків учнів / учениць вашого закладу освіти.
4. Працюючи індивідуально, поміркуй, яких правил безпечного інтернету ти не дотримуєшся або не завжди дотримуєшся. Сформулюй для себе 3–4 поради щодо того, як уберегтися від загроз. Презентуй свої поради однокласникам / однокласницям.

СЛОВНИК ЗАНЯТТЯ

Віртуальний світ — це простір, створений за допомогою комп'ютерних технологій, у якому користувачі можуть взаємодіяти з об'єктами та іншими користувачами в режимі реального часу.

Приватність в інтернеті — це право кожної людини на збереження своєї особистої інформації.

ПІДСУМУЙМО

Продовж речення, запиши їх.

Тепер я знаю...
Тепер я вмію...
Тепер я можу...
Тепер я буду...

Виконай в **е-додатку** завдання 16.1, 16.2 і 16.3

ПОВПРАВЛЯЙСЯ

1. Проаналізуй налаштування приватності у своїх профілях соціальних мереж та за потреби переналаштуй їх.
2. За посиланням проаналізуй інформацію «Кібербулінг — це легко, просто коментуєш і ховаєшся»: історії про цькування в інтернеті. Сформулюй правила життя з досвіду тих, хто став жертвою кібербулінгу.

https://vse.ee/cpgx

Щоб узагальнити опрацьований на заняттях матеріал, а також продемонструвати набуті вміння й навички, візьми участь у проєкті «Створюємо та реалізовуємо соціальну ініціативу». З матеріалами проєкту ознайомся в **е-додатку**.

ЗМІСТ

§ 1. Ідентичність людини: хто я 4
§ 2. Мої цінності: які вони 11
§ 3. Цінності громадян / громадянок України 16
§ 4. Громадянська абетка: від прав до обов'язків 22
§ 5. Демократія: шлях України в майбутнє 30
§ 6. Громадянська участь та відповідальність 36
§ 7–8. Демократія і народне волевиявлення 43
§ 9. Різноманітність — ресурс для розвитку особистості і суспільства 51
§ 10. Подолання дискримінації і нетерпимості — шлях до гармонії в суспільстві 57
§ 11. Соціальні ініціативи і проєкти 64
§ 12–13. Сталий розвиток: від людини до держави 68
§ 14. Інформація в демократичній державі. Вплив масмедіа на суспільство 76
§ 15. Протидія пропаганді та маніпулюванню свідомістю 84
§ 16. Приватність і безпека у віртуальному світі 90

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України *https://mepr.gov.ua/*
2. Джерело 1. Дані опитування КМІС *https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1*
3. Джерело 2. Дані опитування групою «Рейтинг» *https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html*
4. Джерело 3. Спеціальна скульптура для України *https://suspilne.media/culture/819923-do-dna-nezaleznosti-francuzkij-hudoznik-dzejms-kolomina-stvoriv-specialnu-skulpturu-dla-ukraini/*
5. Джерело 4. Маршрут «Символи незалежної України» *https://guide.kyivcity.gov.ua/trips/marsrut-simvoli-nezaleznoi-ukraini*
6. Джерело 5. Міжнародний день сім'ї *https://kmbu.com.ua/?p=15353*
7. Джерело 6. Що означає бути активною частиною суспільства *https://www.informationsverige.se/uk/om-sverige/att-paverka-i-sverige/vad-ar-demokrati.html*
8. Джерело 7. Принципи громадянської участі *https://opora.vn.ua/gromadyanska-uchast-shho-cze-take.html*
9. Джерело 8. Картини з виставки «Наш барвистий світ» *https://www.embracingourdifferences.org/gallery/2022-gallery/*
10. Джерело 9. Інклюзія —це не лише про пандуси *https://www.village.com.ua/village/city/asking-question/352241-navischo-vidkrili-ukrittya-vid-neterpimosti-na-sofiyskiy-ploschi-tri-istoriyi-pro-diskriminatsiyu*
11. Джерело 10. Соціологічне дослідження «Виклики для свободи слова» *https://zmina.ua/publication/vyklyky-dlya-svobody-slova-ta-zhurnalistiv-v-umovah-vijny-socziologichne-doslidzhennya/*
12. Джерело 11. Інформація із сайту Інституту масової інформації *https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svobody-slova*
13. Джерело 12. Алгоритм перевірки інформації: крок за кроком до істини *https://gwaramedia.com/informaczijna-vijna-istorichni-prikladi-najnebezpechnishoi-zbroi/*

ЩОБ ОЩАДНО ГОСПОДАРЮВАТИ ЗА ПРАВИЛАМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1. Відмовляйся від поліетиленових пакетів на користь екоторбинок — це перший крок до зменшення пластикового сліду.

2. Замість пластикових пляшок придбай багаторазову, а замість одноразового посуду користуйся звичайним. Це зручно, економно й екологічно.

3. Будь енергоефективним у побуті: використовуй природне освітлення вдень, а ввечері використовуй енергоощадні лампи і вмикай світло лише там, де воно необхідне.

4. Обирай екологічний спосіб пересування: громадський транспорт, велосипед чи піші прогулянки — це турбота не лише про довкілля, а й про власне здоров'я.

5. Економ воду. Приймай душ замість ванни, а під час чищення зубів закривай кран. Це простий, але дієвий спосіб зменшити витрати води.

6. Купуй менше, щоб не викидати зайвого. Роби покупки розважливо, а непотрібні речі пропонуй іншим або віднось їх у спеціальні контейнери для збору.

7. Сортуй сміття і віддавай його на переробку. Використовуй спеціальні контейнери для органічних відходів, паперу, пластику, скла та батарейок.

Думай! Дій! Кожен твій крок має значення для майбутнього планети.

ЩОБ УЗЯТИ УЧАСТЬ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОЄКТІ КЛАСУ, ШКОЛИ

1. Ініціюй опитування або організуй команду для його проведення у шкільній спільноті чи місцевій громаді щодо питань, які потребують вирішення.

2. Разом визначте посильну соціальну проблему, сформулюйте її як мету проєкту; дослідіть причини виникнення проблеми, окресліть шляхи її розв'язання; складіть план дій та перелік необхідних ресурсів.

3. Визнач, що ти робитимеш у команді — у якій сфері діяльності будуть корисними твої знання, вміння, навички чи особливі таланти. Разом розподіліть обов'язки.

4. Відповідально постався до дорученої тобі справи. Пам'ятай, що успіх проєкту залежить від взаємопідтримки та злагоджених дій кожного в команді. Звіряй свої дії з планом реалізації проєкту, бери активну участь у командних обговореннях.

5. Разом проведіть заплановані заходи, поширте інформацію про реалізацію соціального проєкту в спільноті / громаді (через місцеві масмедіа, сайт органу самоврядування, соціальні мережі тощо), організуйте презентацію результатів вашої проєктної діяльності перед представниками / представницями шкільної спільноти або ж місцевої громади.

Висувай ініціативи, генеруй ідеї, комунікуй, підставляй дружнє плече. Дій!

